

ЫСЫК-КӨЛ КАБАРЛАРЫ

Гезит 1938-жылдын
1-сентябрынан
баштап чыгууда

Шаршемби, 20-декабрь, 2017-жыл № 45 (11680)

КЫРГЫЗСТАН МӨҢГҮЛӨРҮ

Бул санда

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МӨҢГҮЛӨРГӨ КОРКУНУЧ ЖАРАТКАН КЛИМАТТЫН ГЛОБАЛДЫК ЖЫЛУУЛАНУУСУ

Орусиялык окумуштуу-гляциолог
Дмитрий Петраков - «Кумтөрдүн»
экологияга таасири жана
экономикадагы ролу жөнүндө

3-бет

ПАРЛАМЕНТТИН ТУУРА КАДАМЫ: «КУМТӨР» ИШИН УЛАНТАТ

Жогорку Кеңештин депутаттары
Давыдов жана Лысый
мөңгүлөрүндө иштөөгө уруксат
берген КРнын Суу кодексине
өзгөртүүлөрдү колдоду. Президент
мыйзамга кол койду.

4-5-бет

НУРГУЛ АДНАЕВА: «КУМТӨРДҮН ГРАНТЫН ЖЕП АЛУУ ТУУРАЛУУ СӨЗ ДА БОЛУШУ МҮМКҮН ЭМЕС»

«Кумтөр» ишканасы Онкологиялык
кызматты өнүктүрүү фондуна бөлүп
берген 10 миллион доллар эмнеге
коротулары жана алгачкы
кадамдарды таштап жаткан уюм
кандай оорчулуктарга дуушар
болуп жаткандыгын билдик.

6-бет

СҮРӨТЧҮНҮН ОБЪЕКТИВИНДЕГИ ЖАШОО

Бишкектик таланттуу фотограф-
анималист Иван Турковский
сүрөткө тарткан жапайы
жаныбарлардын уникалдуу
дүйнөсү. Сүрөт чебери кен
ишканада эмне көрдү?

8-9-бет

«БАРДЫК АКЫЛДУУ БАЛДАРГА БЕЛГИЛҮҮ: ЖОЛ КАЙДА БОЛСО – АЛ ЖАК КОРКУНУЧТУУ!»

«Кумтөр» жолдо жүрүү эрежелери
боюнча балдар үчүн тренинг
өткөрүүдө. Коопсуздук маданияты
өндүрүштө эле эмес, тиричиликте
да маанилүү жана керектүү

13-бет

«КУМТӨР» КЫРГЫЗСТАН БЮДЖЕТИНЕ 6,8 МЛРД СОМ КОТОРДУ

Бул акчаны компания салыктар
жана милдеттүү төлөмдөр түрүндө
2017-жылдын тогуз айында төктү.

Кумтөрдүн айланасында кызуу талкуулар жүрүп жаткан кезде тоо-кен ишкана өз нугунда иштеп жатты. Тогуз ай жана үчүнчү чейректеги өндүрүштүк көрсөткүчтөр чейректик отчеттун негизин түздү. Анда айтылгандай, өлкөнүн эң ири салык төлөөчүсү өлкө казынасын эки миллиард сомдон ашуун каражатка байытканы баян-

далат. Жыл башынан бери инвестор салыктар жана милдеттүү төлөмдөр түрүндө 6,8 миллиард сом которгон. - Кыргызстан Кумтөрдүн акчасына муктаж. Казынанын 30% кирешеси алтын кен ишканадан келет. Ансыз бюджет сызга отурат. Суроону ашкере саясатташтырууну токтотуу шарт. «Кумтөр» иштөөсү керек! -

деп, бул көрсөткүчтөргө экономика илимдеринин доктору Жумакадыр Акенеев комментарий берди. Компаниянын өндүрүштүк жыйынтыктарын кенен 16-беттен окуй аласыз.

«Кумтөр» Америка соода палатасынан эки сыйлык алды

«Кумтөр Голд Компани» жылдын мыкты иш берүүчүсү деп табылды жана Кыргыз Республикасындагы көптөгөн Палата мүчөлөрүнүн арасынан Америкалык Соода Палатысынын Ардактуу өнөктөшү деген сыйлыгына татыктуу болду.

Соода палатасынын өнөктөш-компанияларынын сыйлоо аземине бизнес-коомчулуктун, дипломатиялык миссиялардын, эл аралык институттардын жана Өкмөттүн 150 дөн ашуун өкүлдөрү катышты. Жолугушунун жүрүшүндө лотерея ойнотулуп, бардык чогулган каражат

Чүй облусундагы Токмок балдар үйүнүн тарбиялануучуларына менталдык арифметика боюнча окуу курстарын төлөөгө жумшалды.

Өнөктөштөргө инновация жана технологияда жетишкендиктери үчүн, ошондой эле «Жылдын мыкты жетишүүсү»,

Сыйлоо аземинде «Кумтөр» компаниясынын атынан туруктуу өнүктүрүү боюнча директору Актилек Тунгатаров менен персоналды окутуу жана өнүктүрүү бөлүм кеңешчиси Норман Бобосел катышты.

«Коомчулук үчүн иштөө», «Жылдын өнөктөшү», «Жылдын жетекчиси», «Жылдын мыкты иш берүүчүсү», «Кардар багытталган бизнестин лидери» жана «Жылдын мыкты селфиси» аттуу номинацияларда сыйлык тапшырды.

Сыйлык тапшыруу сегиз номинацияда өттү. Мыкты иш берүүчү болуу укугу үчүн сегиз компания ат салышкан. Көз карандысыз жюри жумушчуларды

социалдык пакет менен камсыздоо, окутуу жана стажировка мүмкүнчүлүгү, кызматтык тепкич боюнча илгерилетүү, жумуш орунунун коопсуздугу, жумуш күчүнүн туруксуздугу жана башка ар кандай көрсөткүч факторлордун негизинде катышуучуларды баалаган.

«Кумтөр» компаниясы Кыргыз Республикасынын жеке секторунда эң ири иш берүүчү болуп саналат. Компанияда

Кыргызстандын 3,500гө жакын жараны иштейт. «Work Safe - Home Safe» лидерликти өнүктүрүү жана коопсуздук маданияты боюнча программасын киргизүү менен КГК саламаттыкты сактоо жана коопсуздук көрсөткүчүн тынымсыз жакшыртуу чоң мааниге ээ экендигин белгилейт. Коопсуз өндүрүш - ийгиликтүү өндүрүштүн кепили экендигине КГК терең ишенет.

«КУМТӨР» МҮМКҮНЧҮЛҮГҮ ЧЕКТЕЛГЕН АДАМДАРГА ЖАРДАМ КӨРСӨТТҮ

Акция Эл аралык майыптар күнүнө арналды.

«Кумтөр Голд Компани» Кыргыз Республикасынын Ысык-Көл жана Чүй өрөөнүнүн мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарын бириктирген коомдорго жана уюмдарга колдоо көрсөттү. Акциянын алкагында компания «Токмоктук сокурлар менен дүлөйлөр кыргыз коомунун билим берүү өндүрүштүк ишканасынын» жана «Аламүдүндүк сокурлар менен дүлөйлөр коомунунун» мүчөлөрүнө 150 дөй азык-түлүк топтомдорун сатып берип, денсоолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн Сокулуктагы реабилитациялоо борборуна эмерек менен тиричилик техникасы жана ширин белектер тап-

шырылды. «Сокулуктагы реабилитациялоо борборуна» суу жылыткыч, үй эмереги, жер төшөө жолдуктары жеткирилди.

Ошондой эле, компаниянын кызматкерлери бир нече ай бою чогултушкан кийим-кече менен оюнчуктарды мекеменин администрациясына тапшырышкан. Жети-Өгүз районунун сокурлар жана дүлөйлөр коому да компаниядан жардам алды - компания үй эмереги менен кеңсе техникаларын сатып алууга каражат жөнөткөн. Компаниянын колдоосу менен Ак-Суулук «Кыялкеч» инклюзивдик борбору бөлмөлөрүн эмерек менен жабдыктайт жана керектүү китептерди сатып алат. Балыкчы шаарындагы 250дөй ар кандай коомчулук-

Эл аралык майыптар күнүнө карата компания Ысык-Көл жана Чүй облустарындагы уюмдарга азык-түлүк топтомдору менен тиричилик техникасын сатып берди.

тардын мүчөлөрү компаниядан жылуу жууркандарды алышты. Кайрымдуулук жардамга суроо-талап жөнөтүп, компаниядан колдоо көргөндөр арасында улуттук көз карандысыз мүмкүнчүлүгү чектелген аялдардын ассоциациясы жана Бишкектик Ротари клубу да бар.

«Кумтөрдүн Элчилери» Кыргызстандагы балдар үйлөрүндө стол тенниси боюнча секцияларды ачышты

Бардыгы болуп беш теннис столу, ракетка жана шариктердин топтому сатылып алынган.

Стол тенниси боюнча балдар лигасынын турниринде Ак-Суу балдар үйүнүн спортчулары биринчиликти алышты.

2017-жылдын жаз айында «Кумтөр Голд Компани» кызматкерлеринин ыктыярчылар тобу Кыргызстандагы балдар үйүндө балдар спортун өнүктүрүү долбоорун баштаган. Июнь айында «Кумтөрдүн элчилери» чогулткан акча каражатка Военно-Антоновка балдар үйүнө биринчи стол теннисин алып беришкен. Мекемеге барган учурда тарбиялануучуларына волейболдук тор, футбол, баскетбол, волейбол топторун кош сатып ала барышкан. Акциянын ийгилигине шыктанган кумтөрчүлөр дагы башка балдар үйлөрүнө жардам берүүнү

чеккен. Жыйынтыгында 2017-жылдын ноябрына карата дагы төрт мекемеде: Панфиловкадагы жетим балдар мектеп-интернаты, Ата-эненин камкордугунан калган жана жетим балдар үчүн Чүй мектеп-интернаты, Ак-Суу балдар үйү жана Угуусу начар жана кечдүлөйлөр № 21 Республикалык жалпы билим берүү мектеп-интернатында секциялар пайда болгон. Бардыгы болуп беш теннис столу, ракетка жана шариктердин топтому сатылып алынган.

Чеберчиликти арттыруу, командалык рухту жана балдар үйлөрү арасында ба-

арлашууну жогорулатуу үчүн стол тенниси боюнча туруктуу иштеген Балдар лигасын түзүү сунушталып, бул программанын алкагында мектеп тыныгуусу учурунда Күзгү жана Жазгы эки турнир өтүп турмакчы. Бул демилгени Кыргызстандагы стол тенниси боюнча ассоциациясы да колдоду.

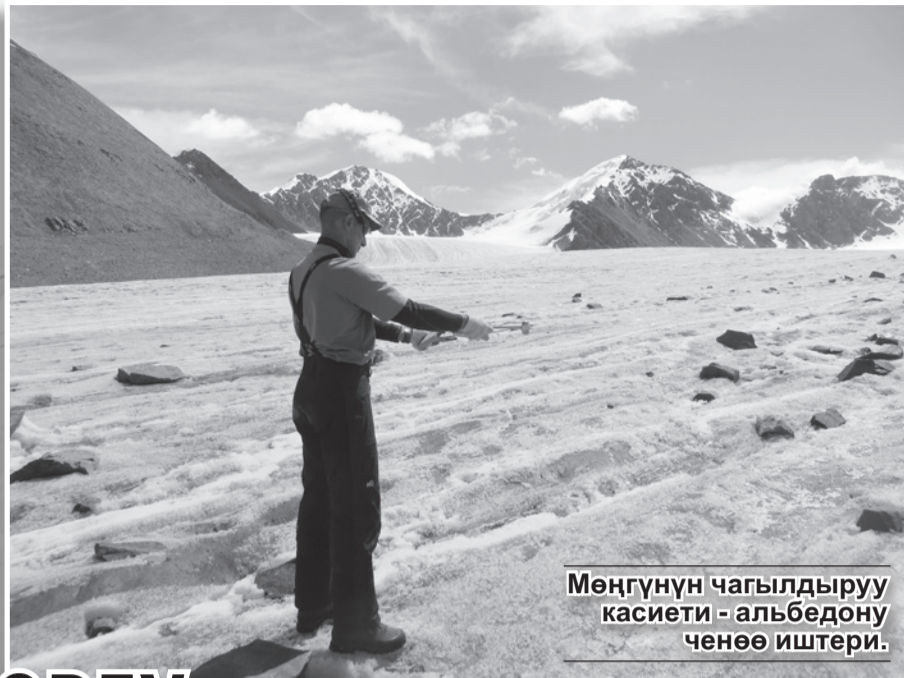
Алгачкы күзгү турнир «Карвен» стол тенниси борборунда Кыргыз Республикасынын балдар үйлөрүнүн тарбиялануучулары, интернат жана адистештирилген балдар борборунан келген балдар арасында болуп өттү. Мел-

дешке Кыргыз Республикасынын адистештирилген балдар борборлору жана 7 балдар үйүнөн келген 60ка жакын улан-кыз катышты. Мелдеш, командалык жана жеке эсепте жигиттер жана кыздар арасында өз-өзүнчө өттү. Командалык мелдештин жыйынтыгында, жигиттер арасында да, кыздар арасында да Ысык-Көл облусунун Ак-Суу мектеп-интернаты биринчи орунду ээледі. Жеңүүчүлөр жана призерлор кубок, медаль жана мактоо баракчалары менен сыйланып, демөөрчүлөрдөн баалуу белектерди алышты.

Кыргызстандын парламенти Суу кодексине өзгөртүү киргизүүнү колдоду. Мыйзамга киргизилген бул өзгөртүү бийик тоодон кен казган ири ишкананын иштөөсүн жеңилдетет жана Давыдов менен Лысый мөңгүлөрүнүн жанынан алтын казып алууга мүмкүндүк берет.

Орусиялык гляциолог Ак-Шыйрак тоо массивиндеги мөңгүлөргө бир топ изилдөөлөрдү жүргүзгөн.

Мөңгүнүн чагылдыруу касиети - альбедону ченөө иштери.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МӨҢГҮЛӨРДҮ КЛИМАТТЫН ГЛОБАЛДЫК ЖЫЛУУСУ ГАНА ЖОК КЫЛА АЛАТ

Күтүлгөндөй эле, депутаттардын документти колдоого алышы Кыргызстандагы айрым эксперттердин жана жарандык коомдун өкүлдөрүнүн нааразычылыгын туудурду: экономика - жакшы, бирок көп азап тарткан мөңгүлөрчү? Мөңгүлөрдүн учурдагы абалы кандай жана алар эми эмне болору тууралуу Ломоносов атындагы ММУнун география факультетинин криолитология жана гляциология кафедрасынын жетектөөчү илимий кызматкери, география илимдеринин кандидаты Дмитрий Петраков айтып берди. Петраков кезинде Кумтөр кенинде жана Тянь-Шандагы эң ири мөңгү - Түштүк Эңилчекте кыргыз гляциологдору менен биргеликте илимий иштерге катышкан. «Албетте, бардык эле өндүрүштүк ишмердүүлүк, айрыкча пайдалуу кен-байлыктарды казуу жаратылышка зыян алып келет», - дейт адис.

- Бирок, эгерде экологиялык жактан эле карабай, жүйөлүү ойлонуп, башка көз караштан да карасак, Давыдов менен Лысый мөңгүлөрү - Кыргызстандагы мөңгүлөрдүн жалпы аянтынын 0.33 пайызынан да аз. Ошондуктан, өлкөдөгү мөңгүлөргө зыян келтирүүнүн масштабы тууралуу айтсак, бул өтө эле кичинекей сан. Кыргызстандагы климаттын глобалдуу жылуусу жыл сайын Кумтөр кени иштетиле элек 30 жыл мурунку Давыдов менен Лысый мөңгүлөрүнөн 2-3 эсе көп муздарды «жалмап» жатат.

- Компаниянын ишмердүүлүгү аягында бул мөңгүлөрдүн толук жок болушуна алып келет деген коркунуч барбы?

- Давыдов мөңгүсүнүн толук жок болуп кетиши тууралуу

сөз да болушу мүмкүн эмес. Анын кээ бир жерлериндеги муздарды Лысый мөңгүсүнө жылдыруу иштери жүрүп жатат. Давыдов мөңгүсүнүн жогорку бөлүгү сакталуу, менин билишимче, зарыл эмес болгондуктан ага тийишпейт деле. Андан сырткары, Давыдов мөңгүсүнүн жогорку жагы тик болуп, техникалык мүнөздөгү жана коопсуздук маселелеринен улам ал жакта тоо иштерин кылууга мүмкүн эмес. Лысый мөңгүсүнөн муздарды алуу иштери жүргөн жок, аны каалаган эле адам коомчулукка жеткиликтүү болгон 2017-жылдын жай жана күз мезгилинде космостон тартылган сүрөттөрдү карап эле билип алса болот.

- Бул кийлигишүү глобалдык масштабдагы кесепеттерге алып келбейби? Аймакка кандай таасир берет?

- Аймакка эч кандай таасири тийбейт. Мөңгүлөрдөн жүздөгөн метр радиустагы аймакка гана таасири тийиши, микроклимат гана кичине өзгөрүшү мүмкүн, болгону ошол. 2003-жылдан 2013-жылга чейин Ак-Шыйрак массивиндеги мөңгүлөр 20 чарчы чакырымдан ашуун аянтын жоготту, ал муздардын 90 пайыздан ашууну так ошол климаттык өзгөрүүлөрдүн таасиринен улам эрип жок болгон. Эгерде климатты өзгөртүү сценарийи ишке аша турган болсо, анда 2100-жылга карата Ак-Шыйрак массивиндеги муз аймагы 80 пайызга кыскарат.

- Кумтөрдөгү жана анын айланасындагы жардыруу иштери терс процесстердин ылдамдашына салым кошпойбу?

- 2016-жылы биз альбедону (мөңгүлөрдүн чагылдуу жөндөмү) өлчөөнү жа-

на бул көрсөткүчкө өндүрүштүн, анын ичинде Кумтөрдөгү жардыруу иштеринин таасир этүү даражасын өлчөө иштерин аяктадык. Космостон тартылган сүрөттөрдү талдап чыгып, ар түрдүү коэффициенттерди эсептеп чыктык. Алынган маалыматтарды атайын ушундай иштерге багытталган заманбап өтө так приборлор пайдаланылган жер үстүндөгү өлчөөлөр менен салыштырып чыктык. Жыйынтыгында, биз күтүлбөгөн тыянакка келдик, компаниянын альбедого болгон таасири жок экен, албетте, приборлордун тактыгынын чегинде.

Эол катмарларынын, мындайча айтканда шамал алып келген чандардын чогулушу жылына бир миллиметрдей болорун мурун эле советтик окумуштуулар эсептеп чыгышкан. Эгер эксперт Исакбек Торгоевдин берген баасынын негизин алсак, жардыруудан чыккан чандын көлөмүн жалпы Ак-Шыйрактын аймагына тараганын эсептесек, анда жаратылыш фондугу чандын курамынын 1 пайызына да жетпегенин билебиз. Ооба, мөңгүлөрдү чаң басып жатат, бирок ал Тянь-Шандын карлуу чокуларынан алыс жактагы чөлдөрдөн келген чандардын эсебинен. Шамалдар «Кумтөргө» караганда жүздөгөн эсе көп чандарды мөңгүлөргө алып келип жатат. Биз учурда дагы бир жолу абалды баалоо үчүн башка да жаңы ыкмалар менен жаңы сүрөттөрдү анализдеп жатабыз. Кыш мезгилинде чаң ба суунун деңгээлин изилдөө боюнча тапшырма коюлган.

- Сиз Кыргызстанга дайым келип жүргөн коноксуз. Бизге келип турганды жакшы көрсүз, кыргызстандык кесиптештер менен да биргеликте илимий иштерди жасап жүрөсүз. Сизде кандай таасир калды, чынында эле бизде башка өлкөлөргө караганда, мисалга ошол эле жаратылышты жакшы сактайт деген Канадага караганда жаратылыш ресурстарына маданиятсыз мамиле кылат бекен?

- Жаратылышка карата маданиятсыз мамиле деген эмне? Ысык-Көлдүн бүт жээктерине таштанды ташталып жатканы маданиятсыз. Ошол эле Канадада мындайды көрбөйсүз. Ал эми, масштабдуу тоо кен өндүрүш долбоорлору иштеп жатканын, аны мөңгүлүү аймактардан да көрүүгө болот. 1964-жылдан 1983-жылга чейин жез рудасын казууда («Грандюк» долбоору) мөңгүдөгү муз бөлүнүп кеткен. 2014-жылы болсо тоо кендерин казып чыгаруучу «Керр-Сульфурец-Митчелл» долбоору жактырылган. Канададагы бул долбоорду ишке ашырууда эртерээк эритүү жана азайтуу үчүн мөңгүлөрдү карайтуу пландалган. Канаданын экономикасына бул долбоорлордун ролу Кыргызстандагы «Кумтөрдүкүнө» караганда бир топ аз. Ошентсе да Канаданын бийлиги мындай долбоорлорду

ишке ашырууга жол беришти. Эгерде ал жакта өндүрүү ишмердиги жылдык ИДӨнүн 8 пайызына бааланган ишкана болуп, ага өлкөнүн ИДӨсүн жогорулатуу үчүн мөңгүнүн бир бөлүгүн талкалоо керек болсо, анда ишмердүүлүгүн эч ким токтотмок эмес. Канададагы мөңгүлөр да климаттын глобалдуу ысышынан улам азайып жатат. Бирок, алар жаратылыш запастарынын бир бөлүгүн келечекке калтырып коюп, иштете беришмек. Шарттуу түрдө дагы 50 жылдан соң кенди казып алуу бир топко арзан түшмөк. Мунун баары экономикалык көз караш. Экология жана жаратылыш дөөлөттөрү тууралуу канча болсо да айта берүүгө болот. Бирок кантип өлкөнүн экономикасын көтөрүү керек, медиктерге, мугалимдерге кантип айлык берүү керек, кары-каргандарды кантип пенсия менен камсыз кылуу керек деген көз караш бар да. Анан да, өлкөнүн бюджетин бир топ толтуруу менен бирге экологиялык иш-чараларга да көбүрөөк акча бөлүү зарыл. Оң жана терс жактарын таразага салып көргөн ар бир эле өлкө өзү үчүн маанилүүсүн тандап алат.

Автор: Антон ЛЫМАРЬ.
Фото: Дмитрий ПЕТРАКОВДУН өздүк архивинен алынды.

ПАРЛАМЕНТТИН ТУУРА КАДАМЫ: «КУМТӨР»

Кендин үзгүлтүксүз иштеши үчүн Суу кодексине өзгөртүү киргизүү боюнча Өкмөттүн сунушу боюнча Кыргызстанда бир ай бою чыныгы жана виртуалдуу аянттарда талаштар алай-дүлөй болуп турду. Жыйынтыгында жүйөлүү ой жеңишке жетти.

Суу кодекси боюнча талаштар

Өкмөттүн Суу кодексине өзгөртүү киргизүү (Суу кодексинин 62-беренеси мөңгүлөргө жакын жерлерде кен казууга тыюу салат) боюнча чечимине карата чоң дискуссия октябрь айынын аягында башталды. Анда парламенттин профилдик комитети Өкмөттүн мыйзамга өзгөртүү киргизүү боюнча демилгесин колдогон. Бул маселени 3 жыл мурун буга чейинки чакырылыштын депутаттары да чечүүгө аракет кылып, бирок ал ийгиликсиз аяктаган эле. Ошондон бери алтын өндүрүүчү компания Давыдов мөңгүсүндөгү музду түшүрүү боюнча мамлекеттик органдардан убактылуу уруксат алып турган. Себеби, мөңгүнүн бир бөлүгү Борбордук карьердин ишине, адамдарга жана техникаларга коркунуч туудуруп жылып келе жаткан. Сапар Исаковдун Өкмөтү инвестор менен бардык соттук талаштарды жөнгө салып, Кыргызстан үчүн жакшы артыкчылыктар макулдашылган стратегиялык келишим түзгөн соң, бул маселени кайра көтөрүп чыгышты. Кумтөр менен Давыдов жана Лысый эки мөңгүсүнүн тагдырын чечүү эл шайлаган өкүлдөргө 16-ноябрга туура келди. Жарандык коомдун бир бөлүгү дал ушул чечимге тасир этүүгө аракет кылышты. Активисттер менен укук коргоочулар эгер мыйзам өтө тур-

Бүгүнкү күндө Борбордук карьерде бош текти казуу иштери жүрүп жатат. Кенчилер 2018-жылдын төртүнчү чейрегинде гана курамында алтыны бар кенге жетишмекчи.

ган болсо митинг өткөрүү жана парламентти таратуу маселеси менен коркутуп, Суу кодексине өзгөртүү киргизбөөнү талап кылышты. Ал тургай, кимдир бирөө кийинкиси кандай болору тууралуу ойлонбой эле, Кумтөрдөгү өндүрүш процессин толук токтотуу жана ишканалары жабуу керек деп да айтып жиберди. Эгер ошондой болсо, анда арты өтө олуттуу болушу мүмкүн эле.

Мөңгүлөр үчүн күрөш

Активисттер менен тоо иштеринин адистери жана атка минерлердин ортосундагы биринчи сөз жүзүндөгү дуэль Бишкекте тегерек столдо өттү. Анда жарандык сектордун өкүлдөрүн ири алтын кени чыккан жердеги чыныгы абалды айтуу үчүн чакырышкан. 2015-жылы эле курамына чет өлкөлүк гляциолог-окумуштуулар кирген эксперттик илимий-техникалык комиссия Кумтөр кени жайгашкан Ак-Шыйрак тоо массивиндеги мөңгүлөрдүн абалын изилдеп чыгышкан жана ошондогу байкоо жүргүзүүнүн негизинде жыйынтыктоочу отчет түзүшкөн.

Эксперттердин корутундусуна ылайык, Ак-Шыйрактагы мөңгү системасынын начарлашы Кумтөр кени иштетиле электен бир топ мурун эле

башталган жана ал климаттын глобалдуу жылууланышына жана жаан-чачындын азайышына түздөн түз байланыштуу.

1970-жылдары тоо массивинин жалпы аянты 436 чарчы чакырымды түзгөн болсо, ал эми 1977-жылы ал 406 чарчы чакырымга чейин азайган. 2003-жылы 373 чарчы чакырым калган болсо, 2013-жылы 351 чарчы чакырым аянты түзгөн.

- Бүгүнкү күндө мөңгүлөр Тянь-Шандын жогорку зонасынын баарында кыскарып жатат. Анын себеби, кышында жааган жаан-чачындын көлөмүнө караганда жылдын жылуу мезгилинде муздар көбүрөөк эрип жатат. Бул климаттык өзгөрүүлөр чакырган туруктуу процесске адамзаты каршы турууга кудуретсиз, -деп белгилейт **ӨКМдин алдындагы Кыргызгидрометтин директорунун орун басары Рыскелди Асанкожоев.**

Ал эми талаштын түздөнтүз эң башкы объектиси болгон Давыдов жана Лысый мөңгүлөрү тууралуу айта турган болсок, Кумтөрдөгү карьердик иштердин жүрүшүндө механикалык таасирлерден улам Давыдов мөңгүсү 55 пайызын жоготсо, Лысый мөңгүсү 10 пайызын жоготкон. Бул сан

Жыпаргүл Баргибаева 8 жылдан бери мөңгүлөрдү коргоо маселелери менен алектенип келет. Ал Кумтөрдө эмне болуп жатканын өз көзү менен көрүүнү чечкен.

кен жабылган убакка карата бир азга гана өсөт.

Давыдов мөңгүсүнүн абалы бир аз оор. Муз массасы басып калып, карьердин кырларын талкалоо коркунучу бар болгондуктан, компания аргасыздан муздарды түшүрүүгө туура келет. Эгер эч кандай чара көрүлбөсө, анда Давыдов мөңгүсүнүн 3 жеңи ылдыйга жылмышып түшүп, жер астында калган кенди көөмп калат. Андан кийин кайрадан өндүрүштү баштоого мүмкүн эмес - бул өтө кымбатка түшө турган жана техникалык жактан оор маселе. Кыргызстан көз ирмемде 160 тонна алтындан айрылат. Эксперттердин эсебинде, Кумтөрдү токтотудан тарткан экономикалык чыгым жалпысы 360 миллион долларды түзөт. Буга социалдык тобокелчиликти - жумуш ордуларын жоготуу, жергиликтүү өнөктөш ишканалар менен болгон келишимдин бузулушун, Ысык-Көл облусуна каралган социалдык пакеттердин тоңдурулушун, инвестициялык климаттын начарлашын кошкондо таптакыр көңүлсүз элес тартылат. Бирок, аны бир гана каршылаш активисттер башкача элесте-

тип жатышса керек. Окумуштуулар жана эксперттер болгон далилдерди келтирсе деле алар өз ойлорунда калышты. Жолугушуунун аягында болсо эми мурунку вице-премьер-министр Дүйшөнбек Зилалиев менен урушууга чейин барышты. Такыр айласы куруган Зилалиев бардык каалоочуларды кен казылчу жерге барып эмне болуп жатканын өз көздөрү менен көрүп келүүгө чакырды. Ошентип 50 кишиден турган топ ыңгайлуу кресло жана жылуу залдан деңиз деңгээлинен 4 миң метр бийиктиктеги кар баскан аянтка которулушту.

Чындык божомолго каршы

Азыр эле белгилей кетсек, Ак үйдүн алдында да, тегерек столдо да «Мөңгүлөрдөн колуңарды тарткыла!» деп башкаларга караганда эн катуу кыйкырып, Суу кодексине өзгөртүү киргизүүгө каршы болгондордун эң каардуулары кандайдыр бир себептерден улам кар баскан чокуларды көрүүгө барышкан жок. Делегациянын курамында кен чыккан жерге баргандар өз суроолоруна толук жооп ала алышты жана Кумтөрдөгү өндүрүш процесстер тууралуу көп жаңы нерселерди биле алышты. Ошондой эле алар негизги объекттерде: Борбордук карьерде, Сары-Төр карьеринде, Петров көлүндө жана туюккапта болушту.

Мисалга, «Ала-Тоо айымдары» экологиялык кыймылынын төрайымы **Жыпаргүл Баргибаева** үчүн Давыдов жана Лысый мөңгүлөрү жаратылыш жараткан жерде эле турганы чыныгы ачылыш болду.

- Бизге бул мөңгүлөр толук жок болду деп айтышкан эле, чынында андай эмес экен! Аларды көрүп сүйүнүчтүн жана чочулоонун көз жашын тыя албай калдым! Кудай Кыргызстанга ушундай байлыктарды берген, аны биз сакташыбыз керек, -деп активист өз эмоциялары менен бөлүшө кетти.

Албетте, «Кумтөр» сыяктуу мындай ири инвестициялык долбоорду ишке ашырууда оң жагы да, терс жагы да бар, -деп ал өз пикирин билдирди. Тоо кен ишканалары бүт Кыргызстанды багып жатат, компаниянын салыкка жана взносторго болгон которууларынан пособия, пенсия, мая-

ИШИН УЛАНТАТ

Башкы карьерде жумуштун токтоп калуусу экологияны, экономиканы жана социалдык акыбалды оорлотору маалым.

налар берилип жатат. Бирок, терс жактары да бар.

- Карагылачы, карьердин терендиги канча! (жумушчулар 870 метр тереңдикке чейин казышкан). Менин оюмча, экологияга келтирилүүчү зыянды азайтуу үчүн инвестор мөңгүлөргө тийбей шахталык ыкма менен иштөөсү керек, -деп экологиялык уюмдун жетекчиси өз сунушун айтты.

Бирок, көз карандысыз эксперттер менен профилдик мамлекеттик органдардын жетекчилери мындай жол менен Кумтөрдөн кен казып алууну мурда эле аз кирешелүү жана коркунучтуу деп табышкан.

«Күч бирдикте» коомдук бирикмесинин өкүлү Төрөхан Жунусбеков кен казылуучу аймактан эч кандай кыжырды кайнаткан бузууларды көргөн жок.

- Бул жерде коркунучтуу бир нерсе болуп жатат деп айтууга болбойт. Бирок мен баары бир экологиялык маселелерге артыкчылык берилиш керек деп ойлойм. Экономикалык пайдалар экинчи кезекте, -деп белгилеп кетти Төрөхан

Жунусбеков.

Иш жүзүндө компания экологияга жетишерлик көңүл бурбай жатат деп ырастоонун өзү туура эмес.

- Албетте, кенде жана анын айланасында өткөрүлүп жаткан жардыруу жана тоо иштери айлана-чөйрөгө өз таасирин тийгизет. Тоо кен өндүрүшүндө ансыз мүмкүн эмес, -дейт **«Кумтөр Голд Компани» компаниясынын экологиялык долбоорлор боюнча менеджери Ольга Медоева.** - Бирок, компания үзгүлтүксүз жана кылдаттык менен абанын жана суунун сапатын текшерип, мөңгүлөрдү мониторинг кылып турат. Чандар көп таркабаш үчүн жайында биз жолдорго жана технологиялык трассага суу сээп, эртеси гана жардыруу иштерин жүргүзгөнгө аракет кылабыз. Кен чыккан аймакта атмосфераны жана жумушчу зонасындагы абаны көзөмөлдөөчү 6 прибор орнотулган. Жол берилген көрсөткүчтүн биринин да чегинен чыкпайбыз.

Эң башкысы, конокторду Кумтөрдү токтотууга болбойт дегенге көндүрө алышты.

«Күч бирдикте» коомдук бирикмесинин өкүлү Төрөхан Жунусбеков кен чыкчу жердеги негизги объекттерди көрүп чыгып жана адистер келтирген далилдерди уккан соң Кумтөрдүн айланасындагы ызычуу өтө көбүртүлгөнүнө ынанды.

- Эгерде Суу кодексине өзгөртүү киргизилбесе бизге тоо кен иштерин жыйыштырууга туура келет. Давыдов мөңгүсүнүн жылып келе жаткан музу карьерди толтурат да, аны биз жоготуп алабыз. Фабрика болсо кен запастарынын калгандарын иштеп бүтүрүп, ал да жабылат. Туюккап дамбасынын курулушу да токтойт. Аягында компания туюккапты толук көлөмдө калыбына келтире албай калат, бул олуттуу экологиялык кесепеттердин болуу коркунучуна алып келет, -деп түшүндүрдү компаниянын **тоо иштери бөлүмүнүн менеджери Каныбек Жумалиев.**

Мындайча айтканда, 20 жылдан бери Кыргызстанда ийгиликтүү иштеп келе жаткан өндүрүштү токтотуу эко-

номикалык жактан пайдасыз эле эмес, коркунучтуу да.

Чекит коюуга убакыт келди

«Кумтөрдүн» жана эки мөңгүнүн тагдыры 16-ноябрь күнү парламенттин пленардык жыйынында чечилди. Суу кодексине өзгөртүү киргизүүнү 63 депутат колдосо, 22 депутат каршы болушту.

Экс-вице-премьер Дүйшөнбек Зилалиев түшүндүрүп кеткендей, мыйзамдын жаңы редакциясына ылайык мыйзам алтын кен ишканасынын үзгүлтүксүз иштешин эле камсыздабай, Кыргызстандагы башка мөңгүлөргө зыян келтирүүдөн сактайт. Эми компанияга тоо кен иштерин Давыдов менен Лысый мөңгүлөрүнүн айланасында гана жүргүзүүгө мүмкүн экени мыйзамда так жазылган. Кийинки 8 жыл ичинде «Центerra» белгилүү контурда гана иш жүргүзөт. Башка мөңгүлөргө тыюу салынган. Башка тоо кен казуучуларга да эч кандай уруксат берилбейт.

Кыргыз жана канадалык тарап өзүнө алган эки тараптуу милдеттенмелерди аткарууда Кыргызстандын Өкмөтү өлкөнүн экономикасына 12,7 миллиард сом тартат. «Центerra» менен Өкмөттүн ортосундагы жаңы келишимдин негизинде бул сумма компаниянын кошумча салымынан: дивиденддер, «Кумтөрдөн» түз түшкөн каражаттардан жана башкалардын эсебинен төлөнөт.

Жаңы Президентке посту өткөрүп берүү алдында, Алмазбек Атамбаев өзүнүн акыркы иш күнүндө парламент тарабынан кабыл алынган мыйзамга кол койду. Бул чечимди кабыл алуу ал үчүн да оңойго турбагандай. Кол коёрдон бир аз убакыт мурун өзүнүн жыйынтыктоочу пресс-конференциясында ал СССРдин мөңгүлөрү боюнча каталогду окуп чыкканын, эксперттердин оюн изилдеп чыкканын айтты. Мамлекет башчысы аны 6771 мөңгүнүн экөөсүн жоготуу эле эмес, кен жабылгандан кийин Кыргызстанга мураска калган калдык сактагычтын абалы коркутуп жатканын мойнуна алды.

- Компания туюккаптын абалына Канадада мамиле кылгандай көз салып турушу жана бул маселеге жоопкерчиликтүү көңүл бурушу үчүн биз дайыма «Центerra» акционерин болуп кала беришибиз керек, - деди экс-президент.

Албетте, көптөгөн убакыт бою кызыл кулактыктын жана саясий упай топтогусу келгендер үчүн майда тыйындай шылтоо болуп келген «Кумтөр» боюнча эпопея Кыргызстан үчүн келечекте жакшы сабак болмокчу. Эмки жолкусунда өлкөгө кайсынысы маанилүү: экономикабы же экологиябы - жээкте чечкен жакшы.

- Бизде тандоо көп эмес. Аны экологиянын пайдасына чечетурган болсок, анда экономикалык жана социалдык чөйрөнү соккунун астында калтырабыз. Кандайдыр бир өлчөмдө айлана-чөйрөгө зыян келтирбей экономиканы көтөрүүгө мүмкүн эмес, -дейт **экономика илимдеринин доктору Асылбек Аюпов.**

Кыргызстан - кооздукка бай, бирок экономикалык планда кедей өлкө. Шалбаалар, токойлор, мөңгүлөр жана пайдалуу кендер - республиканын бул жаратылыш байлыктарынын баары бийик тоодо жайгашкан. Бизде Казакстан же Орусиядагыдай курчап турган айлана-чөйрөгө күчтүү терс таасир этпей ачык ыкма менен кен казып алына турчу түздүк жок. Ошондуктан оңой эмес тандоо кылууга туура келет: тоо-кен өндүрүшүн таптакыр токтотуп, жалаң гана экология маселелери боюнча алектенүү же жаратылышка келтирилүүчү зыянды болушунан аз кылып, тоо-кен өндүрүшүн өнүктүрүүнү улантуу.

Азырынча Кыргызстан экинчи жол менен кетүүгө мажбур. Бирок, кайсы бир күнү күчүнө кирген, бактылуу, бай республикага экономика менен экологиянын бирөөсүн тандоо убагы келиши мүмкүн. Анда биринчи жол бутунда бекем турат. Ал эми экинчисин биздин балдарыбыз менен неберелерибиз сактап калабыз дебейт, алар жөн гана жаратылыштын берешен тартууларына ырахаттанышат.

Юлия ШИТОВА.

Фото: Эрмек КОЗУБЕКОВ.

Кумтөрдөгү туюккап. Анын узундугу ороточо 3 чакырым, бийиктиги 41 метр, курулма ээлеп турган аянт 340-350 гектар жерди түзөт. Жыл сайын жумушчулар дамбаны бекемдөө иштерин аткарат, план боюнча аны дагы 7 метрге бийиктетешет. Бул 2026-жылы кендеги жумуш аяктаганча коопсуз болуусуна жетиштүү. Андан соң коркунучтуу объектти калыбына келтирүү иштери жүрмөкчү.

Компаниянын тоо-кен бөлүмүнүн менеджери Каныбек Жумалиев карьердеги адамдардын жумушун коопсуз кылуу үчүн кандай чаралар колдонулганын айтып берди. 2014-жылы Давыдов мөңгүсүнүн түштүк жеңинин кыймылын токтотуу үчүн алардын алдына таканчык призма коюшкан. Ал курулганга чейин муздун жылуу ылдамдыгы саатына 180 миллиметрге жетчү. Бүгүнкү күндө ал саатына болгону 3 миллиметр ылдамдыкта жылууда. Бирок баары бир муз массиви карьерди кысып келе жаткандыктан, маал-маалы менен музду түшүрүп турууга туура келет.

Нургүл Мажитовна фонддо иштөө үчүн азырынча коомдук башталыштагы адистерди тартууда. Жумуштун чети да оюла элек. Баарына жетишип калууну каалайбыз.

Өнүгүүгө карай багыт

Акыркы бир нече жылдары Алмазбек Атамбаев Улуттук онкология борборунун балдар бөлүмүнө өзгөчө көңүл бөлүп, кичинекей бейтаптардан кабар алууга келгендердин экс-президенттин атынан белектерди жана куттуктоолорду ала келүүсү 1-июнга карата жакшы салтка айланды. Үч эле жылда оор оорулуу балдардын шарттарын жакшыртуу максатында социалдык коргоо жана колдоо президенттик фондунан 6 миллион сомдон ашуун акча бөлүндү. Ошентип уланып отуруп, улуу бейтаптарды колдоо, айыгуусуна үмүт кандыруу үчүн өлкө башчысы онкологиялык борборду капиталдык оңдоодон өткөрүү тууралуу буйрук чыгарган. Онкологиялык борборду реконструкция кылууга ушул жылдын жай айларында бюджеттен 150 миллион сом бөлүнгөн. Бул каражат толук жүзөгө ашырууга жетпей калып, медициналык корпустарды оңдоону аягына чыгаруу үчүн экс-президент дагы 70 миллион сом бөлүп берген. Бирок, имараттын сырткы көрүнүшүн жана палаталарын тартып келтирүү - бул жарым иш. Онкологиялык кызматты масштабдуу толук реформалоо долбоорунун экинчи этабы - кабинеттерди заманбап жабдуулар менен камсыздоо да чоң иш. Белгилүү болгондой, бул арзанга турбайт. Онкологиялык жактан оорулууларга өтө керектүү бир эле тилкелик ылдамдаткычтын баасы болжол менен 4 миллион доллар турат. Айтакчы, бул жерде да Кумтөр алтын кенин иштетип жаткан ири инвестор мамлекетти колдоого алды. Кыргызстандын Өкмөтү менен болгон келишимге ылайык «Центрера» онкологиялык кызматты өнүктүрүү фондуна 10 миллион доллар бөлүп берди. 7 миллион долларлык алгачкы транш уюмдун эсебине түшкөн. Бул акчага биринчи кезекте эмне сатып алууну пландап жатышат, фонддун ишмердүүлүгү таза жүрүп жаткандыгын ким көзөмөлдөйт жана анын башкы милдети кандай экендиги тууралуу «Ысык-Көл Кабарлары» Онкологиялык кызматты өнүктүрүү коомдук фондунун төрайымы Нургүл Аднаевага суроо узатып жооп алды.

Онкологиялык кызматты өнүктүрүү фондунун жетекчиси Нургүл Аднаева:

Кыргызстанда Онкологиялык кызматтын өнүктүрүү фонду түзүлгөн. Өкмөт менен түзүлгөн келишимге ылайык «Кумтөр» компаниясы бул фондго 10 миллион доллар бөлүп берет. «Ысык-Көл Кабарлары» бул акча эмнеге коротулары жана алгачкы кадамдарды таштап жаткан уюм кандай оорчулуктарга дуушар болуп жаткандыгын билди.

Ачык жана таза

- Нургүл Мажитовна, Онкологиялык кызматтын өнүктүрүү фонду расмий түрдө 2 айдан ашык убакыттан бери иштеп келе жатат. Инвестор алгачкы транш - 10 миллиондун 7 миллион долларын которду. Коомчулук бул акчанын тагдырына кызыгып жатат. Онкологиялык борборго медициналык жабдууларды сатып алуу иштери кандай жүрүп жатат?

- Мага көпчүлүгү «Эмне үчүн акча көздөгөн багытта иштетилбей жөн эле жатат» деп суроо берип жатышат. Түшүндүрүп кетсем, жогорку технологиядагы заманбап медициналык жабдууларды сатып алуу - бул компьютер сатып алуу эмес. Бардык тобокелдиктерди эске алуу менен бирге татаал, оор иштерди аткаруу керек, көп жылдар бою кызмат кылуусу үчүн аппараттын параметрлерин, мүнөздөмөсүн жана техникалык-экономикалык негиздемесин изилдеп чыгуу зарыл. Ошондой эле камсыздоочу компания менен медициналык персоналды аппаратты техникалык тейлөөнү жана иштөөнү үйрөтүү боюнча сүйлөшүү керек. Бардык документтер даяр болгондо гана биз тендер жарыялайбыз. Биз да мунун баары эртерээк эле бүтүшүн каалайбыз, бирок бул жерде шашуу зыян гана алып келет. Өнөктөштүн ак ниеттүү экендигине ишенмейинче жана ыктымал болгон тобокелчиликтер жок болмоюнча бул акчанын бир тыйыны да коротулбайт. Грантты жеп алуу же натыйжасыз коротуу тууралуу сөз да болушу мүмкүн эмес»

- Биринчи этапта мындан башка да кандай оорчулуктарга туш келдиңиздер?

- Кыргызстандын Саламаттыкты сактоо министрлигинин алдында түзүлгөн биздин коомдук фонд - бул ата-мекендик саламаттык сактоо тармагынын тарыхындагы уникалдуу

«КУМТӨРДҮН ГРАНТЫН ЖЕП АЛУУ ТУУРАЛУУ СӨЗ ДА БОЛУШУ МҮМКҮН ЭМЕС»

Бардык курулуш жумуштары бүткөн соң Улуттук онкология борбору ушундай болот. Келечекте анын аймагында балдар жана чоңдор үчүн өзүнчө онкогематология бөлүмдөрү жайгашат.

уюм. Ошондуктан мыйзамдарга кайчы келтирип албоо үчүн бардык аракеттерди тартып келтирүү өтө оор болду. Биз Байкоо кеңеши менен тыгыз иштешип жатабыз. Кеңештиң мүчөлөрү гана чечим чыгаргандыктан алар менен ар бир кадамыбыз тууралуу макулдашып жатабыз. Бизге өтө зарыл болгон жабдуулардын 17 позициядан турган тизмесин берген Улуттук онкологиялык борбор жана Мамлекеттик сатып алуу департаменти менен да консультация кылып жатабыз. Акчанын сарамжалдуу пайдаланышын көзөмөлдөп жаткан Байкоо кеңешинин курамы учурда алмашкан. Аны азыр «Баарыбыз ракка каршы» коомдук фондунун директору Гүлмира Абдыразакова жетектеп жатат.

- Бул дайындоо эмнеден улам болду?

- Биздин дарекке карата Байкоо кеңешинин төрагасы Саламаттыкты сактоо министринин орун басары иштеп жатат деген сындар айтылган, бул «Мамлекеттик кызматтар» тууралуу мыйзамга каршы келет. Ошондуктан биз парламент депутаттарынын эскертүүлөрүн эске алып, бул кызматка көп жылдардан бери онкология багытында иштеп келе жаткан өкмөттүк эмес уюмдун өкүлүн тарттык. Саламаттыкты сактоо министринин пациенттер жогорку технологиядагы жана дүйнөлүк стандарттагы сапаттуу заманбап жардамды азыр эле ала башташы үчүн мүмкүн болушунча эртерээк иштеп баштоо боюнча койгон тапшырмасын жалпы аракет кылып ыкчам ишке ашырабыз деп үмүт кылам. Онкологиялык оорулууларды дарылоо үчүн тилкелик ылдамдаткычты сатып алуунун жол-жобосу башталды деп айтсак болот. Бүгүнкү күндө өзүбүздүн иш тууралуу маалымат берүү

үчүн документтер топтомун даярдап жатабыз. Каражаттын бөлүштүрүлүшү боюнча - канча акча жана анын кайда коротула турганы тууралуу толук маалыматты беребиз. Коомчулук, кызыктар бизнес-түзүмдөр жана онкология чөйрөсүндөгү адистер ар кимибиз ар тарапта иштебей, биргеликте бири-бирибизди толуктап, колдоп турушубуз керек.

Ден соолук менен тамашалашпагыла

- Тургундары дарыгерлерге өтө кеч жардам сурап кайрылган аймактарда онкологиялык оорулар боюнча абал оор болуп келет. Андай адамдарга Бишкекте заманбап онкологиялык борбор бар экендиги тууралуу кантип маалымат таркатасыздар?

- Фонд бул багытта «Баарыбыз ракка каршы» коомдук фондунун директору Гүлмира Абдыразакованын ишин колдойбуз. Эгерде адам өзүнүн оорусу тууралуу маалыматы жок болсо, кимге кайрылышты, дарылануу канча турарын билбесе, албетте бул учурда түшүндүрүү иштерин жүргүзүү зарыл. Ошондуктан, биз аймактарга барып, калкка маалымат берип, профилактика жана алгачкы симптомдору тууралуу түшүндүрүп, аны тоготпой коюуга болбой тургандыгын диагностиканын оорунун алгачкы стадиясындагы ролун түшүндүрүп берүүнү максат кылып жатабыз. Медициналык кызматкерлер менен чогуу кадр потенциалын талкуулап, оорунун алгачкы стадиясындагы диагностиканын ролу жана жалпы эле элдин маданиятын жогорулатуу тууралуу сүйлөшөбүз. Бул боюнча массалык маалымат каражаттары жардам берет деп ишенем. Эл гезит окуйт, сыналгы көрөт, радио угат. Ошен-

тип биз акырындап ден соолук менен тамашалашууга болбой турганын баарына жеткиребиз деп ойлойм.

- Онкологиялык борбордо дарылануу бейтаптардын чонтогону туура келеби?

- Албетте, баалар адекваттуу болот. Саламаттык сактоо министрлиги да параллелдүү түрдө медициналык мекемелерде чоң кезектер болбошу жана ошону менен катар өз убагында сапаттуу дарылоо жүргүзүлүшү үчүн саламаттык сактоо тармагына электрондоштурууну киргизүүдө. Мындайча айтканда, жергиликтүү поликлиникадагы үй-бүлөлүк дарыгер ооруну шаардагы онкологиялык борборго консультацияга же текшерүүгө жазып коё алат. Ошентип оорулуу туш келди убакыт жана жолго акчасын коротуп бекер эле келе бербей калат.

- Өлкө жетекчилигинин ата-мекендик онкологиялык кызматты өнүктүрүү аракети кандай баа бересиз?

- саламаттыкты сактоо тармагынын ушундай көйгөйлүү бөлүгүнө мамлекет көңүл бөлүп жатканына биз ыраазыбыз. Фонддун төрайымы катары мен Президенттин, Премьер-министрдин, саламаттык сактоо министринин жана Улуттук онкологиялык борбордун директорунун чоң салым кошконун белгилеп кетким келет. Алар кыска убакыт ичинде өтө чоң иштерди аткара алышты. Ошондой эле, бюджет көтөрө алгыс каражатты бөлүп берген канадалык инвесторго да ыраазычылык билдирем. Биз биргеликте ар бир адамга оору менен күрөшүүгө жардам берип, ага бакыт тартуулап, келечекте саламаттыкта жашоосуна үмүт бере алабыз.

Юлия ШИТОВА.
Нургүл Аднаеванын өздүк архивинен алынды.

Бирөөгө уруксат, башкаларга тыюу салынат

Рыскул Усубалиев - «Мөңгүлөр тууралуу» мыйзам долбоорун талкуулоого катышкан окумуштуулардын бири. Эскерте кетсек, 2014-жылы бул мыйзам долбоорун Жогорку Кеңештин 5-чакырылышындагы депутаттары иштеп чыгышкан. Мыйзам долбоорунун демилгечилери мөңгүлөргө жакын жерде кен казуу иштерине тыюу салуу керектигин талап кылышкан. Ошондо көптөгөн эксперттер мындай документ бюджеттин негизин түзгөн өлкөдөгү эң ири салык төлөөчү компания - «Кумтөрдүн» ишин токтотот деген ойлорун айтып чыгышкан. Талаш-тартыштар учурунда башка да негиздер айтылган.

- Бизде Суу кодекси бар болгондуктан, «Мөңгүлөр тууралуу» мыйзамдын кабыл алынышына биз да каршы болгонбуз. Суу кодексине мөңгүлөр тууралуу өзүнчө берене эле киргизип коюшса деле жетиштүү болмок. Экинчиден, документтин иш-аракети мөңгүлөрдүн айланасындагы зоналарга да тараган болчу. Ал мыйзамдын кабыл алынышы менен башка тармактарга да, мисалга, чет өлкөлөр активдүү акча таап жатышкан кышкы туризмге да чекит коймокпуз, - деп эскерет Рыскул Абдыжакапович.

Жыйынтыгында, Президент бул мыйзам долбоорун кайрадан иштеп чыгууга жөнөттү. Андан соң КРнын Суу кодексин талкуулоо менен алек болуп жатышып ал тууралуу унутуп деле калышкан. Суу кодексинин мөңгүлөрдө өндүрүштүк ишмердүүлүккө тыюу салуучу 62-беренеси «Кумтөрдүн» бардык ишине каршы келет эле. Түзөтүүлөр да көп убакыт каралып, парламенттин дубалдарынын артында дүркүрөп талкууланган менен, кабыл алынган жок. Анан бул маселеге 6-чакырылыштын депутаттары кайрылып келишти. Өкмөт менен «Центерра» ортосундагы мамиледе оң жылыштар болгон соң, парламентте ал документке өзгөртүү киргизүү зарылдыгы тууралуу сөздөр кайрадан айтыла баштады. Октябрь айынын аягында Жогорку Кеңештин Агрардык саясат, суу ресурстары, экология жана аймактык өнүгүү боюнча комитетинин жыйынында ошол убактагы вице-премьер-министр Дүйшөнбек Зилалиев мыйзам долбоорунун кабыл алынышы «Кумтөрдүн» үзгүлтүксүз иштеши үчүн жана экономикалык жактан зарыл экендигин түшүндүрдү. Аны менен катар Өкмөт бул Кыргызстандагы башка мөңгүлөргө болгон таасирди азайтуу үчүн - түбөлүк муз зонасында жана нивалдык-гляциалдык зонада кен казууну ири салык төлөөчү жана бюджетти толуктаган ишканага гана уруксат берүү керекти-

Окумуштуу-гляциолог менен Давыдов жана Лысый мөңгүлөрүнүн аймагында «Кумтөргө» ишмердүүлүк жүргүзүүгө мүмкүндүк берген Суу кодексине кирген өзгөртүү боюнча маектештик. Келишим боюнча кен компаниясы мөңгүлөргө болушунча аз зыян келтирүүгө аракет кылат жана алардын абалын дайыма көзөмөлдөп турмакчы.

**Рыскул УСУБАЛИЕВ:
«КЕН ЧЫККАН
ЖЕРЛЕРДИ АЧЫП,
ИШТЕТҮҮ ЗАРЫЛ.
БАШКЫСЫ,
БАРДЫК ЖЕРДЕ,
БААРЫНА КӨЗӨМӨЛ
БОЛУШУ КЕРЕК»**

Рыскул Усубалиев «Мөңгүлөр тууралуу» мыйзам долбоорун талкуулоого катышып, эмне үчүн бул документ керек эместигин түшүндүрүп берген.

гин билдиришти. Ошондо да, мөңгүлөргө болушунча аз зыян келтиргенде жана алардын абалын дайыма көзөмөлдөп турганда гана.

Экономикабы же экологиябы?

- Оор маселе, - деп ой жүгүртөт Рыскул Усубалиев. - Албетте, «Кумтөр» өлкөгө керек жана өндүрүштүк цикл аяктаганча өз ишин улантышы керек - бул талкууланбайт. Анын Кыргызстандын экономикасындагы ролун ашыра балап жиберүүгө болбойт.

- Мөңгүлөргө өтө жакын иш алып барып жаткан башка да объекттер көпчү?

- Жер үй кенинен жогору жакта мөңгүлөр бар. Өтө чоң Абрамов өрөөн мөңгүсү жана ага жакынкы ири мөңгүлөр жайгашкан Алай районунда Кытай компаниясы тарабынан алтын казуу боюнча чал-

гындоо иштери жүрүп жатат. Негедир алар тууралуу эч ким жазбайт жана текшерүү үчүн эч ким ал жакка барбайт. Барса да кээде гана. Албетте, эгерде бюджетти түзүүчү ишкана пайда болуп калса, анда ага иштөөгө мүмкүндүк берүү керек. Негизинен биз жаңы кен чыккан жерлердин ачылышына жана алардын иштетилишине каршы эмеспиз. Башкысы, бардык жерде жана баарына көзөмөл болушу керек. Жана инвестор эле жоопкерчилик тартышы керек эмес, мамлекет дагы ак ниеттүүлүк менен өз милдеттерин аткарышы зарыл. Ал эми экологиялык нормалар жана кенди өздөштүрүүдөгү талаптар тоо кендерин казып алуучулар тарабынан былк этпей аткарылышы керек.

- Давыдов менен Лысый мөңгүлөрүнүн учурдагы абалы кандай?

- Давыдов мөңгүсүнүн жогорку бөлүгү сакталуу, өндүрүш иштерине зарыл болгон үчүн мөңгүнүн астыңкы жана ортоңку бөлүгү гана алынган. Климаттык өзгөрүүлөрдүн олуттуу таасир этишинен зыян тартып жаткан бардык Ак-Шыйрак тоо кыркасынын масштабын алганда, бул жоготууну ага салыштырып да болбойт. Тажрыйба жүзүндө суу ресурстарына

да, агуучу суунун көлөмүнө да таасир эте албайт. Албетте, механикалык бузулуулар болуп жатат, бирок муз эч жакка жоголуп кеткен жок. Аны Лысый мөңгүсүнүн өрөөнүнө аралаштырып жатышат. Лысый мөңгүсүнөн муздарды алуу иштери таптакыр жасалган жок. Ал бүтүн жана сакталуу.

- Анда эмне үчүн бул маселе коомчулукта ушундай ызычуулуу талаш-тартыштарды жаратып жатат?

- Менимче коомчулукту чарбачылыктын арты, алтын казууда цианиддин колдонулушу, ар түрдүү булгоочу заттар жана калдыктар, топурак жана өсүмдүктөр катмарынын бузулушу сыяктуу кендеги жалпы экологиялык абал тынчсыздандырып жатат. Менин билишимче, бул пункттардын баары кенди рекультивациялоо долбооруна киргизилген жана компания булардын кээ бир багыттарында иш алып барып жатат. «Кумтөр» курчап турган айлана-чөйрөгө болушунча аз зыян келтирүүгө аракет кылып жатат, бирок, экологияга таасир этпейт деп айтууга болбойт. Бул бардык эле тоо кен казуучу ишканаларга тиешелүү. Биз азыр экономика же экология деген дилемманын астында турабыз. Анын бирин тандоо керек. Кээде менден да «сиз гляциологсуз, эмне үчүн мөңгүлөрүңүздү коргобойсуз» деп сурап калышат.

- Андайда эмне деп жооп бересиз?

- Дагы кайталайм, бир мөңгүнүн бөлүгүн жоготуу

жалпы картинага таасир тийгизбейт. Маселе, жалпы экологиялык кырдаалда. Ушул жерден курчап турган чөйрөнү коргоо жана сактап калуу боюнча «Кумтөрдүн» долбоорлорун караш керек.

Мөңгүлөрдүн эриши - климаттын глобалдуу жылуулануусунун кесепетинен

- Кумтөрдөгү жумуштар токтогондон көптөгөн жылдардан кийин Давыдов мөңгүсү кайра өз калыбына келиши мүмкүнбү?

- Бир гана муз массасы оң баланста сакталган шартта, киреше чыгашадан көп болгондо гана мөңгү чоңоё баштайт. Тилекке каршы, жыл сайын өткөрүлүүчү изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча азырынча массанын балансы боюнча терс жооп алабыз. Климаттын глобалдуу жылышынан улам азырынча мөңгү системаларынын начарлашына гана байкап жатабыз. Бул дагы канчага созулаары белгисиз. Дүйнө жүзүндөгү бардык мөңгүлөр табигый жол менен азайып жатат. Мындай климаттык шарттар мөңгүлөргө алгачкы калыбына келүүгө мүмкүнчүлүк бербейт.

- Кыргызстандын кайсы аймактарында мөңгүлөр көбүрөөк эрип жатат?

- Тянь-Шань тоо кыркасынын түндүк-батышындагы Фергана, Талас, Чаткал жана Кыргыз Ала-Тоосу көбүрөөк эрип жатат. Айрыкча, Ысык-Көл ойдуңундагы Күңгөй Ала-Тоо тоо кыркасынын мөңгүлөрү эң жагымсыз абалда турат. Ал жактагы тоо кыркаларынын бийиктик белгилери жетишерлик эмес өнүккөн жана муздардын сакталышы бийик тоо зонасындагы жылдык орточо аба температура шарттарына ылайыксыз. Ошондуктан мөңгүлөр иш жүзүндө калбай калган.

- «Кумтөр» долбоору боюнча жаны келишимдерге ылайык, компания жылдык экологиялык төлөмдөрдү 310 миң доллардан 3 миллион долларга чейин көбөйттү. Жаны түзүлө турган Жаратылышты коргоо фондуна бир жолу 50 миллион доллар бөлөт. Сиздин оюңузча бул салым баалуу металлды казып алууда жана өндүрүүдө мөңгүлөргө келтирилүүчү зыяндардын ордун толуктай алабы?

- Балким, бул өтө жакшы компенсация. Ал эми компаниянын салыктарга, Ысык-Көл облусу боюнча ишке ашырылып жаткан социалдык долбоорлорго бөлүп жаткан төлөмдөрүн кошо эсептегенде Кыргызстандын экономикасы көзгө көрүнөөрлүк пайда табат жана жакшы колдоо алат. Менин көз карашымча тоо кен казуучу мындан ары да кыргыз тараптын талап, шарттарын сактап жана экологияга келтирилүүчү зыянды болушунча азайтуу боюнча ишчараларды аткарып иштесе эң жакшы болмок.

Маектешкен Юлия ШИТОВА. Фото: Усубалиевдин архивинен алынды.

Мөңгүлөрдү изилдөө иштерин жүргүзгөн окумуштуулар мөңгүлөр климаттын глобалдуу жылуулануусунан улам азайып жатканын белгилешет.

Карышкыр өзүнүн ээлигинде сейилдеп жүрөт. Адамдарды көргөндө эч жалыкпады.

Жапайы, өтө сак жана дайыма шектенип туруучу Тибет каргасы да кадрга илинди.

Биздин аймактагы жырткыч куштардын чыныгы фаворити - балта жутар көк жору.

СҮРӨТЧҮНҮН ОБЪЕКТИ

Таанышып алыңыздар! Фотокамеранын объективин кызыгуу менен карап жатышкан бул укмуштуудай жаныбарлар - дүйнөдөгү эң бийик тоо кенинин жашоочулары. Аларды бишкектик таланттуу фотограф-анималист Иван Турковский сүрөткө тарткан. Жапайы жаратылыш менен анын төрт аяктуу жана канаттуу үлгүлөрүн тартуунун өзгөчөлүктөрү тууралуу өз ишинин чебери «Ысык-Көл Кабарларына» айтып берди.

Эмнеден улам башталган?

Иван фотоискусство менен 18 жылдан бери алектенип келет. Алгач макросъемка болгон, бул - фотодон кыйынчылыксыз эле эл кайда көчөттүн (бояжя коровка) жонундагы кара чекиттерди санаса боло турган же гүлдөрдөгү шүүдүрүмдүн тамчыларына жана көпөлөктүн канатындагы саймаларга суктана ала турган фотосүрөт. Андан соң ал өзүн башка жанрлардан да сынап көргөн, бирок баары бир аягында жапайы жаратылышты сүрөткө тартууга кайтып келген. Анын бүгүнкү күндөгү эң кызыкканы - канаттууларды сүрөткө тартуу.

- Мага көптөн бери бизде чыкпай калган иллюстрациялык атласты түзүп чыгуу идеясы келди. Кыргызстан жаныбарлар дүйнөсүнө бай, бирок фаунаынын эң көрүнүктүү өкүлдөрүн сүрөткө тартуу үчүн убакыт жана чыдамкайлык талап кылынат. Ошондой эле, эндемиктин табылган фактысын документтештирүүдөн сырткары да аны сапаттуу кылып сүрөткө тартып, кызыктуу сюжет даярдап көрсөтүү керек эле. Бул узак процесс. Менин ушундай оюм бар экенин билген досторум сапаттуу фотосүрөткө тартуу үчүн жапайы жаратылыштын кээ бир өкүлдөрүнө жакыndoого мүмкүн боло турган Кумтөргө баруумду сунушташты, -дейт Иван Турковский өзүнүн каржана муздардын мекенине болгон саякаты кантип башталып калганы тууралуу.

Уникалдуу симбиоз

Айтылды - жасалды. Саякатка чыгуу үчүн уюштуруу иштери көп убакытты, күчтү алган жок. Объектин жабыктыгы жана барууга кыйындыгы тууралуу кептердин айтылганына карабастан компания фотографтын өтүнүчүн карап, ошол эле күнү канаттандырып берди.

- Түшүнүү менен жооп кайтарышып, ылдам эле сапарга чыгуумду уюштуруп бере коюшту. Кырдаалдар да айкалышып, мен барган убакта жаныбарлардын санын мониторингдөө үчүн өзүбүздүн жергиликтүү экологдор да барып калышты. Баргандан кийин кумтөрдүн экологдору менен тааныштым, ал жакта экология маселелери менен бүтүн бир бөлүм алектенет экен!

- Сизди таң калтыргандардын эң башкысы бул болбосо керек. Шаарга кандай таасир менен кайттыңыз?

- Мени адам менен жаныбардын уникалдуу эриш-аркактыгы (симбиоз) барынан көп таң калтырды, буга алардын биргеликте жашоо аракетин мисал. Элестеткиле, карьердик иштер жүрүп жатат, бул иштер жүрүп жатканда көпчүлүк учурда бака-шака түшүп турат. Кен казылчу аймак атайын оор техникалар жүрүп туруучу жолдорго толгон. Адамдар да тынбай жүрүп турат. Анан ушундай реалдуулукта өздөрүн эркин сезген жапайы жаныбарлар кошо жашап жатышат. Бардыгы бири-бирине тоскоол болбой өз иши менен алек. Албетте, айбан деген айбан бойдон калат. Ага жөн эле жакын барып сылай албайсың. Бирок, Кумтөрдөгү жырткычтарда адамдардан өтө коркуу сезим жок. Аны менен болгон аралык өтө кыскарганда, албетте, жаныбар коопсуз аралыкка басып кетет. Бирок, эгерде өзүнө кызыкпай жатканын байкаса, анда кадимкидей табигый мүнөздө өздөрүн алып жүрүп калышат. Ушундай абалдын болушунун өзү таң калычтуу. Кыргызстанда мен мындайды көргөн эмесмин. Ал эми Америка менен Европадагы улуттук парктардан мындайды көрүүгө мүмкүн. Бизде болсо аңчылык катуу тыюу салынган коруктарда деле баары бир жаныбарлар өтө корко жана сак. Ал эми Кумтөрдө баары башкача.

Аркарлар жана алардын улактары камера алдына кубануу менен туруп беришти. Ал эми бул аркар-кулжалардын артынан дагы да «аңчылык» кылууга туура келет.

ТИВИНДЕГИ ЖАШОО

Кумтөр ноябрдын алгачкы күндөрүндө. Бул жакка кыш эрте келет.

Бул жактагы деңиз деңгээлинен 4 миң метр бийиктиктеги климаты катаал шартта жаныбарлар өздөрүн ээн-эркин, жайлуу сезишет. Аларга эч ким коркунуч жаратпайт.

- Сиз бул жапайы жаныбарларга канчалык жакын аралыкка бара алдыңыз?

- Кендин аймагында коопсуздук эрежелери катуу сакталат. Кандай болгон күндө деле мен жапайы жаныбарлар менен мамиле кылдым. Алардын оюнда эмне бар экендигин ким билсин... Ошондуктан автоунаадан чыкпай иштеп жаттым. Мисалга, карышкырды 5 метр аралыктан сүрөткө тарттым. Анын үстүнө карышкырга биз тарапка басуусу керек болгон жок, болбосо дагы жакын келмек. Түлкүнү болсо автоунаадан 7 метр алыстыктан сүрөткө тарттым. Ал эми аркарлар болсо коркок болушат экен, алысыраак жүргөнгө аракет кылышты. Алар бизден 25-30 метрден жакын аралыкка келишкен жок.

- Дагы эмнелерди кадрга кармай алдыңыз?

- Кызыктуу канаттууларды кадрларга кармап калууга мүмкүн болду. Деңиз деңгээлинен 4 миң метр бийиктикте тибет каргасы жашайт. Ал карга сымалдуулардын эң чоң түрүнө кирет, өтө сак болгондуктан оңой менен ага жакындап баруу мүмкүн эмес. Ошондой эле ал жакта альпы тааны, балта жутар атка конгон көк жору жашайт. Бийик тоолуу катаал шартта бермет мукур (жемчужный выюрок) да кездешет.

Кайда жана кимди сактоо керек?

- Бүгүнкү күндө коомчулукта тоо өндүрүшүнүн экологияга тийгизүүчү терс таасирлери тууралуу сөздөр көп айтылууда. Сиз кенде болуп, баарын өз көзүңүз менен көрүп келдиңиз. Ал жакта жаныбарлар кандай жашап жатышыптыр?

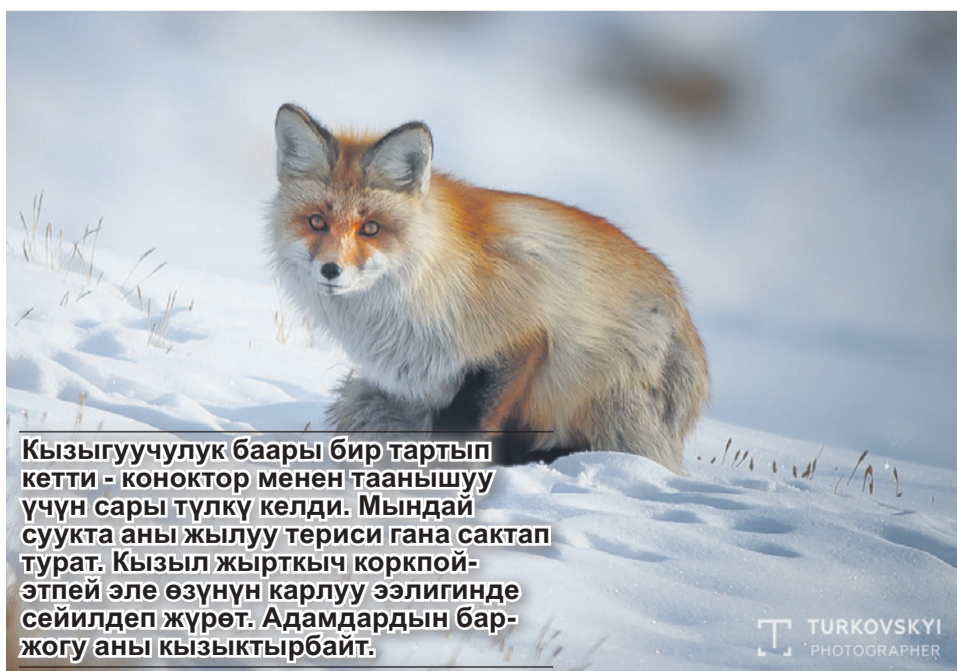
- Жаныбарлар ал жакта өтө мыкты жашап жатышат! Өлкөбүздүн башка булуң-бурчунда да жапайы жараты-

лыш менен экологияга Кумтөрдөгүдөй көңүл бурулса дейт элем. Бардык эле тоо-кен өндүрүшү курчап турган айлана-чөйрөгө терс таасирин тийгизери талашсыз, андан четтеп кете албайсың. Муну Советтер Союзунун маалында Кумтөр кени ачылганда, кийинчерээк аны өздөштүрүүгө уруксат бергенде эле жакшы түшүнүшкөн. Кенди иштетүүчү өз ишин канчалык жоопкерчиликтүү аткарып жатат, экологияны сактап калууга багытталган кандай долбоорлор менен иштөөдө, өндүрүштүн терс таасирин азайтууга багытталган кандай иш-чараларды жасап жатат, бул башка маселе. Мен Кумтөрдө экология маселелерине ушунчалык жакшылап жана өтө тактык менен мамиле кыларын, өзүнүн жаратылышка кийлигишүүсүн болушунча азайтууга болгон аракеттерин көрдүм. Ошондуктан сынчыларга кеңеш айтат элем, эптеп эле шылтоо табуу үчүн илинчек издебестен, мөңгүлөрдүн эрүү себеби тууралуу илимий маалыматтарды көтөрүп чыгышса. Ал эми экологияга камкордук кылам дегендер кандайдыр бир мамлекеттик коруктарга, мисалга Сары-Челекке барып, ал жакта кандай коркунучтуу нерселер болуп жатканын, эс алуучулар менен туристтер өздөрүнүн артында кандай таштандыларды таштап кетип жатканын көрүп келишсе. Түздүктөбү же бийик тоолуу аймакка маанилүү эмес - кайсы жерде болбосун жаратылыш өзүнө бирдей кылдат мамилени талап кылат. Андай болбосо мындай тандалма мамиле жана кызыгууну саясий көз боёмочулук деп атаса болот. Жана анын жаныбарлар дүйнөсүнө камкордук кылуу боюнча эч кандай тиешеси жок.

Юлия ШИТОВА.
Фото: Иван ТУРКОВСКИЙ,
Татьяна МЕНЬШИКОВА.

Альпы тааны - карга сымалдууларга кирген канаттуу. Ал өтө бийик тоолордо гана кездешет.

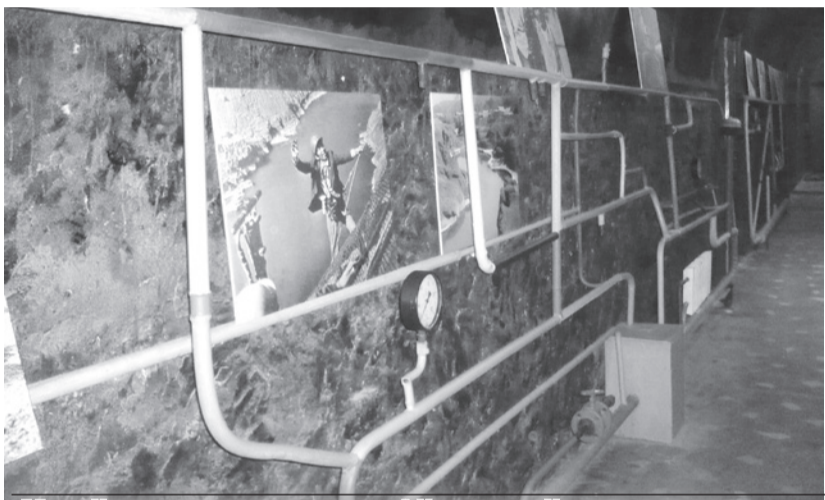
Кызыгуучулук баары бир тартып кетти - коноктор менен таанышуу үчүн сары түлкү келди. Мындай суукта аны жылуу териси гана сактап турат. Кызыл жырткыч коркпой-этпей эле өзүнүн карлуу ээлигинде сейилдеп жүрөт. Адамдардын баржогу аны кызыктырбайт.

Бишкекте Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин базасында түзүлгөн Борбордук Азиядагы жападан жалгыз илимий-маалымат комплекси - Суу музейи иштейт. Бул музей адамдарды суу ресурстарына этият мамиле кылууга тарбиялоо жана экологиялык маданиятты жогорулатуу максатында түзүлгөн.

СУУ ДҮЙНӨСҮНДӨ

Музей бүгүнкү күндө Агрардык университеттин жетекчилигинин колдоосу аркасында гана жашап келе жатат. Кызыктыруучу суу дүйнөсүнө кирүү акылуу (ар бир кишиге 25 сомдон). Андан түшкөн каражаттар музейди кармап турууга кетет.

Музейдин коридорундагы Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарба мамлекеттик агенттигинин колдоосу астында даярдалган түтүктөрдөн турган декоративдүү инсталляция. 2013-жылы керектүү материалдарга жана ширетүү иштерине Республикалык айлана-чөйрөнү коргоо фондунан 80 миң сом бөлүнгөн.

Бишкек шаарынын суу картасы.

Химиялык лабораторияда суунун сапатына экспресс-анализ жана башка тажрыйбаларды жасоого болот.

Кичинекейдеги чоң

Эгерде сиз бул өзгөчө музей комплексине али бара элек болсоңуз, анда өткөрүп жибергендериниздин эсесин чыгарыңыз! Көрүүчүлөргө 2015-жылы эшигин ачкан Суу музейи улууларга да, балдарга да кызыкчылык жаратары шексиз. Бул музейге элдер мектепке бара элек балдарын да алып келишет. Музей «АКМЕНА» коомдук бирикмесинин демилгеси, ОБСЕ борборунун, Глобалдык экологиялык фондун кичи гранттар программасынын жана мамлекеттик өнөктөштөр - Кыргыз Республикасынын Суу чарба жана мелиорация департаменти менен Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарба мамлекеттик агенттигинин каржылык колдоосу менен ачылган. Корпусту толук ондоодон өткөрүүгө, инженердик жана декоративдик иштерди бүтүрүүгө 4 жыл талап кылынган. Аяккы жыйынтыгы сарпталган мээнетти актады! Сейилдеп жүргөндө жарык жана үн эффектери коштоп турган музейдин ичи ар түрдүү жабдууларга, интерактивдүү стенддерге, уникалдуу экспонаттарга жана гидрологиялык курулуштарга толгон. Бул жерде студенттер менен окуучуларга практикалык окуулар өтүлөт. Ар бир эле мектептеги химия кабинетинин прибор, химиялык реактив сыяктуу мындай лаборатори-

ялык шаймандар менен мактана албайт. Ошондуктан музей жаңы ачылганда биология жана химия мугалимдери мындай мүмкүнчүлүктү сүйүнүү менен кабыл алышкан - окуучулар да жайдан бери кубануу менен практикалык сабактарга катышып жатышат. Сабак болбогон бош убактарда музей комплексине кругозорду жана экологиялык маданиятты жогорулатуу үчүн экскурсиялар уюштурулат. Бул жакка келгендердин эч кимиси көңүл кош кете элек, тескерисинче, көпчүлүгү суу планетанын жашоосунда кандай зор роль ойноорун, андыктан суунун ар бир тамчысын сактоо керек экендигин мүмкүн биринчи жолу ойлонуп калып жатышкандыр. Ачылгандан берки 2 жыл ичинде музей 7 миңдей келүүчүлөрдү кабыл алган. Ошондуктан кошумча тааныштырууга муктаж эмес - бул уникалдуу комплекс тууралуу бүт Чүй облусу билет, бул жакка республиканын бардык аймактарынан туристтик тайпалар келип жатышат. Ал тургай жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдөн да коноктор баш багышууда. Дагы деле элдердин кызыгуусу өчө элек. Мындай көңүл бурууларга музей кызматкерлери ыраазы гана жана жылдын башы-

нан аягына чейин (музей жайкы каникулга июль айында кетет) жаңы досторду күтүшөт.

Тамчы суу алтындын баасына тете

Дээрлик бир жарым саатка созулган Суу музейине болгон экскурсия Акваториумда чоңдор үчүн суунун уникалдуу касиеттери жөнүндө документалдуу фильмди жана кичинекей коноктор үчүн маалымат арттыруучу мультфильмди көрүүдөн башталат да андан соң экскурсиялык тайпа унутулгус саякатка чыгышат. Көзгө көрүнгөн алгачкы эле музей экспонаты бул - мөңгү. Маалыматтарга караганда, Кыргызстандын аймагында 6 жарым миңден ашуун таза суунун табигый резервуары бар. Экспозициянын өзү бир нече бөлүккө бөлүнөт, алардын биринчиси суу ресурстарынын түзүлүшүнүн жана суунун керектелишинин тарыхына арналган.

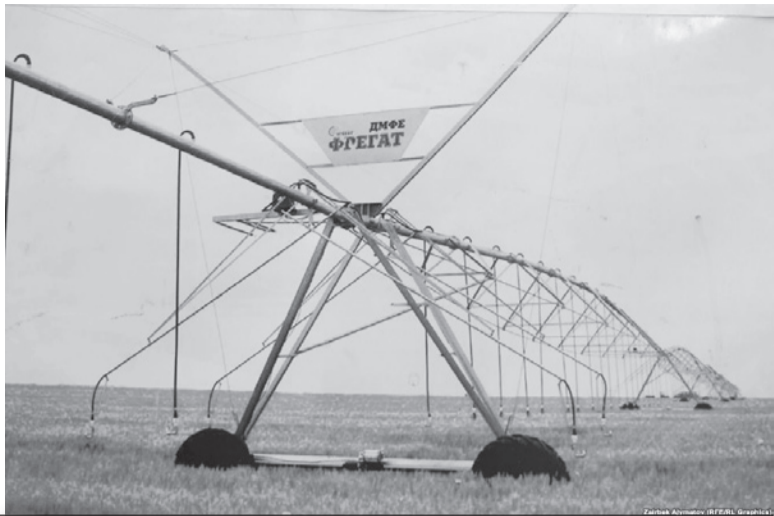
- Кыргызстандагы суунун көлөмүнүн болжол менен 80 пайызы айыл чарба аянттарын сугарууга, 20 пайызы гана чарбалык тиричиликке жана өндүрүштүк керектөөлөргө багытталган, -дейт бизди сугаруу ыкмасы жана катмарлардын шордонуусуна каршы күрөшүү боюнча бүт маалыматтарды билүүгө боло турган мелиорация лабораториясына кирүүгө чакырып жатып биздин экскурсовод, **жаратылыш шарттарын түзүү жана суу колдонуу багыты боюнча техника жана технологиялардын магистри Айгерим Исаева.**

Келүүчүлөрдү инженердик коммуникацияларды долбоорлоонун

өзгөчөлүктөрү тууралуу кийинки бөлүктүн ээси - манекен-сантехник Вася «тааныштырат». «Анын колуна жасалган иштер» - дубалдын жанындагы суу өтүүчү жана канализациялык түтүктөр көз алдыга бирдиктүү инсталляцияны элестетет. Андан ары коридордо өлкөбүздүн түштүгүндөгү ичүүчү суунун сапатынын аянычтуу абалы көрсөтүлгөн көлөмдүү фотоиллюстрациялар илинип турат. Маалымат үчүн, Кыргызстандагы 1272 айылдын тургундары суу көйгөйүн башынан өткөрүп жатышса, дагы 396 айылда таптакыр суу жок. Түштүк аймактарындагыдай суунун ар бир тамчысын сактоого көнбөгөн Чүй облусунун тургундары үчүн мындайды башка сыйдыруу оор...

Бул жерде мектептер үчүн долбоорлорго да орун табылган - Балыкчыда тартылган фотокادرларда Ысык-Көлгө куйган дарыялардын салаалап куйган жерлерин тазалоонун жыйынтыктары көрсөтүлгөн. Ал эми Ысык-Көлдөгү шаардын башка участкасында иштер эми башталууда - өкмөт совет убагында курулган нефтебазанын чиреген түтүктөрүнөн пайда болгон нефтиден булганган жээкке жакынкы тилкелердеги кыртыштарды тазалоо үчүн демөөрчүлөрдү издеп жатат.

Орто Азиядагы эң чоң суу сактагыч болгон Токтогул ГЭСинин сугат каналдарынын курулушунун тарыхы түшүрүлгөн сүрөттөрдөн турган фотгалереяны өзү эле өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Билесизби, ал эмнеси менен уникалдуу? Белгилүү болгондой, Кыргызстандын гидроэнергетикасынын флагманы Кетмен-Төбө өрөөнүнөн чыгып Нарын дарыясынын

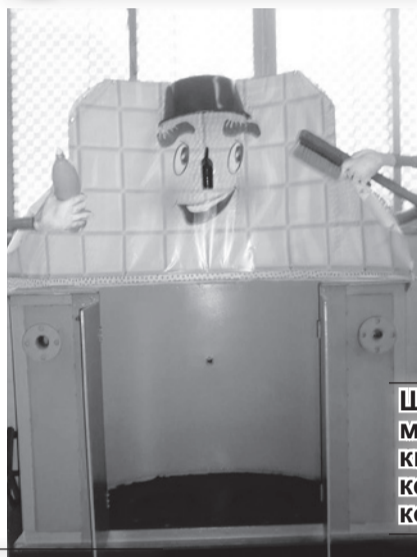
Нарын мамлекеттик университетинде жасалган «Фрегат» көп таянычтуу себелеткич машинасынын макети. Бул аппарат айыл чарба, чабык жана жайыт жерлерин сугарууга багышталган. Конструкция айланып жатып күчтүү басымдын астында жамгырдай кылып суу чачат.

Экспозициянын кире беришин мына ушундай жасалма мөңгү кооздоп турат.

Адам күнүнө канча литр суу короторун окуучуларга импровизацияланган ванна бөлмөсүндө эсептөөнү сунушташат. Бул тууралуу музейге келгичекти эч кимиси деле ойлонуп көрбөсө керек.

Шайыр Мойдодыр музейдин кичинекей келүүчүлөрдүн көңүлүн ачып турат.

ЛЕДНИКИ

ЧТО ТАКОЕ ЛЕДНИК?

Общая годовая норма осадков обычно превышает испаряемость в несколько раз. По мере накопления снежный покров сменяется ледяными массами. В результате образуется ледяной покров, который может достигать в длину 1000 км, в ширину 100 км, а в толщину 100 м.

ЛЕДНИКИ МАССИВА АК-ШИЙРАК

Ак-Шийрак - это ледник, расположенный на юго-западе Тяньшаня. Его площадь составляет 170 км². В 1960-х годах ледник начал таять, что привело к образованию озера. В настоящее время ледник продолжает таять, что приводит к снижению уровня воды в озере.

ОБЗОР ГЛОБАЛЬНОГО ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

Средняя температура воздуха на поверхности Земли за последние 100 лет возросла на 0,74°C. Это свидетельствует о глобальном потеплении.

ТЕНДЕНЦИЯ ПОТЕПЛЕНИЯ

С 1950 по 1980 в Северном полушарии температура повысилась на 0,4°C, а в Южном полушарии - на 0,3°C. Это свидетельствует о глобальном потеплении.

ТАЙНЫЕ ЛЕДНИКОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В Центральной Азии находится множество ледников. Они являются важным источником пресной воды. Однако из-за глобального потепления ледники начинают таять, что приводит к снижению уровня воды в реках.

Планетабыздын муз байлыгы жана климаттын глобалдуу жылышынын кесепеттери тууралуу толук маалыматтарды «Кумтөр» компаниясы даярдаган ушул стендден окуп алууга болот.

кире беришиндеги кууш тоо капчыгайында жайгашкан. Ошондуктан суу сактагычтагы курулуш иштери жогорку бийиктикте жүргөн. Жумушчуларга бийиктиктеги монтажчы кесибин үйрөнүүгө туура келген, аларды ар кандай асма аспаптардын жардамы менен көтөрүп турушкан жана бардык иштерди жумушчулар асылып турган абалда жасашкан.

Кызык бекен? Кеттик, анда дагы улантабыз!

Кругозорду кеңейтебиз

Суу музейи студенттер үчүн эмнени менен кызыктуу? Келечектеги аграрийлерди, инженер-гидротехниктерди, гидроэнергетиктерди даярдоочу ушул Агрардык университетте окугандар жана өлкөбүздөгү башка жогорку окуу жайлардын студенттери бул жерден практикалык ыктарды жана билим алса болот. Мисалга, химиялык лаборатория түрдүү тажрыйбаларды жүргүзүүгө, анын ичинде талаа шарттарында да жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Дагы бир өзгөчө сыймык - ичине суунун сапатын текшерүүчү реагенттер топтому, аралашмалар жана пробиркалар бар көчүрмө мини-лаборатория батуучу буюм бар. Лабораториянын кызматкерлери долбоорлордун бирине катышып жатып Чоң Чүй каналындагы сууга экспресс-анализ жасашкан. Жыйынтыгы албетте, сүйүнткөн эмес. Чоң Чүй каналы булганган, каналды алдын ала тазаламайынча андагы сууга түшүүгө болбойт.

Кай бир учурларда адамдар эмне болбосун таштап, ачык көлмөлөргө адепсиз мамиле кылып келери тууралуу суу менен жабдуу лабораториясында айтып беришти. Бул жерде нарестелерди алаксытуу үчүн керектүүлөрдү таап беришет - эң кичинекейлерди ойноочу инсталляция - атактуу Мойдодыр көңүлүн ачат. Ал эми чоңураак балдарга маанилүүрөк тапшырманы

чечүүнү сунушташат: импровизацияланган ванна бөлмөсүндө бир суткада бир үй-бүлөгө канча литр суу короторун эсептетишет. Бул жерде бардыгы чындай эле - көбүк толтурулган ваннада жаткан адам жана текчеге тыкан коюлган жеке гигиена буюмдары.

-Ачык турган кранда тиш жууган убакта 9.5 литрге чейин суу коройт. Ал эми тамчылап турган крандан бир суткада 24 литр суу агып кетет! Ысык жана муздак суу, суу түтүктөрү, канализациясы бар, бардык шарттары бар жерде жашаган адам өзүнө бир суткада 400 литр (алыскы айылдарга салыштырсак - аларда болгону 50-100 литр) суу коротот. Душка түшүүдө бир мүнөтүнө 15 литр суу коройт. Дагы орточо 200 литр суу ваннаны толтурууга кетет.

Окуучулар эсептеп баштаганда эле чын эле тиш жууп жатканда суу жөн эле агып кетпешин үчүн кранды жаап коюу оор эмес да деп ойлонуп калышат, -дейт Айгерим балдарга бул маалымат кандай таасир тийгизери тууралуу айтып жатып.

Жашыл технологиялар лабораториясы жогоркулардан кем эмес кызыктуу. Бул жерде жаратылышта суунун тазаланышы кандай жүрөрүн ачык, даана көрүүгө болот. 2 аквариумдагы сууну балырлар тазалайт. Бирок, бардык эле балырлар бул маанилүү тапшырманы ойдогудай аткара албайт. Спираль түрүндөгү жана карлик валлиснерия санитар-балыр деп эсептелет. Аквариумдун дагы бир жашоочулары - бул мрамор рактар. Эгерде көлмөгө химиялык элементтер түшүп калса, алар түстөрүн өзгөртүп коркунучтуу биринчи билдиришет. Ошондой эле, Суу музейинде суу дүйнөсүн микроскоп аркылуу да көрүүгө, дарыялардын шылдыраганы менен суу же саз канаттууларынын үндөрүн угууга мүмкүн. Мел-

деше алам, көпчүлүгүнөр бекас кантип кыйкыраарын же кара баш каткырыкчы чардак кантип «каткырганын» уга элексиңер. Баарын айтып да, эсептеп да бүтүрүүгө мүмкүн эмес. Андан көрө жаңы нерсени үйрөнүүгө жана таасир алуу үчүн өзүңүз келиңиз!

Өлкөнүн алтын валютасы

Бул уникалдуу долбоорго «Кумтөр» да катышкан. Компания өз ишмердүүлүгү, кенде суунун иштетилиши (алтын казуучу компания турмуш-тиричилик жана өндүрүш керектөөлөрүнө Петров көлүнүн суусун пайдаланат) жана мөңгүлөр тууралуу чоң маалыматтык стендди иштеп чыккан.

- Стенддерде өндүрүштүк жана турмуш-тиричиликтеги суунун агымдары, аларды «Кумтөрдө» кантип тазалаары тууралуу маалыматтар илинген, - деп мелиорация жана суу ресурстарын башкаруу кафедрасынын башчысы, техника илимдеринин кандидаты Елена Другалиева сөзгө аралашты.

- Бүгүнкү күндө тоо кен өндүрүш ишканасы экологияга кандай таасир берип жатат деген сөздөр өтө көп айтылып жатат. Адистер сөзсүз түрдө суунун сапатын лабораторияларда изилдешет. Колдонгон соң ал тазалоо, калыбына келтирүү этаптарынан өтүп, андан соң гана курчап турган айланачөйрөгө агызылат.

- Елена Эдуардовна, бүгүнкү күндө андан да кызуу талаштар мөңгүлөрдүн айланасында жүрүп жатат. Кээ бирлеринин айтымында, «Кумтөр» өлкөбүздүн улуттук кенчтерин жок кылып жатат.

- Эми, биринчиден, бул жерде геологиялык процесстерди эске алуу керек. Маалыматтардан кабары жок адамдар бардык эле мөңгүлөр дайыма кыймылда болуп турарын түшүнбөйт. Эгерде мөңгү мамлекетке пайда алып келип жаткан кен чыккан жерге коркунуч келтирип табигый түрдө жантайыңкы кыймылда жылып келе жатса, анда бир жолун таап карьерди жана анда иштеген адамдарды коопсуздаш кел-

рек. Ошондуктан муздун бир бөлүгүн жумушчулар башка жакка жылдырып жатышат.

Экинчиден, көйгөйдү кенен алып карасак, климаттын глобалдуу жылышынан улам акыркы 84 жылда мөңгүлөрдүн аянты 33 пайызга кыскарган. Илимпоздордун алдын ала берген божомолуна караганда, 2050-жылы Тажикстан өз мөңгүлөрүн таптакыр жоготуп алышы мүмкүн. Ал эми Кыргызстан 80 пайыз мөңгүлөрүн жоготуп алышы мүмкүн, бул сууга байланыштуу чыр-чатактарды жаратышы толук ыктымал. Мен так билем, эгер адамзаты сууну сарамжалдуу колдонууну үйрөнсө, технологиялык жана техникалык жоготууларды жойсо, суу ресурстары көпкө жетет.

Так ушул маселени - биздин Суу музейибиз келүүчүлөргө жаратылыштын баа жеткис белегине карата аяр мамиле кылуу керектигин үйрөтүүнү алдына максат кылган. Биринчи кезекте, өсүп келе жаткан муунду тарбиялоого биз кызыктарбыз. Балдар өлкөбүздүн алтын валютасы болгон суу ресурстары канчалык маанилүү экендигин түшүнүшү керек. Биздин аймакта суусуз жашоого да, айыл чарбасын жүргүзүүгө да болбойт. Астыга койгон максаттарыбызга четинен жетип жатабыз. Экскурсиядан соң бардыгы өтө ойлонуп калып жатышат жана сууну үнөмдөөнү, аны досторуна да айта тургандыктарына убада беришүүдө.

- Ал эми улууларчы? Алардын көз карашынан ойлонуп калгандарын билүү оор болсо керек. Улууларды да сууну сактоого көндүрүп жатабыз деп ойлойсузбу?

- Албетте! Улуулар да көңүл кош кетип жатышкан жок, алар да өтө көп суу берип жатышат.

- Көбүнчө эмнелер жөнүндө сурашат?

- Алыскы чет өлкөдөн келген туристтерди көбүнчө республикадагы суу ресурстары кандайча бөлүнөрү кызыктырат. Кыргызстанда сууну крандан эле ичсе болобу, анын сапаты кандай деген суроолорду беришет. Биз аларга сөзсүз түрдө лабораторияда экспресс-анализ жасап көрсөтүп беребиз, чынында эле биздин суулар өтө жакшы сапатта!

Юлия ШИТОВА.
Фото: Скрыбин атындагы КУАА тарабынан берилди.

Асылташ деген ысым ыйгарылган бул ургаачы аюу жаңы ордуна көнүп калды.

Арстандын баласы - Актилек. Ал өтө активдүү, жайдары... жана көп көңүл бөлүнгөндүктөн аябай эрке.

Август айында бул эликтердин үй-бүлөсүнө дагы бир элик кошулду.

Канаттуулардын башына түшкөн кырсык

Караколдуктар Ысык-Көл облусундагы маанилүү да, зарыл да долбоор деп эсептеген «Бугу Эне» зоопаркы каржылык кыйынчылыктарга туш келип, оор мезгилди башынан өткөрүп жаткан чагы. Канаттууларды жана жаныбарларды коргошу керек болгон Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги иш жүзүндө өткөн жылы зоопаркты каржылоону токтотуп койгондо эле көйгөйлөр башталган. Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги ыксыз коротуулар болгон деген шылтоо менен жаныбарларга берүүчү азык-түлүккө акча которбой койгон. Бир нече ирет болгон текшерүүлөр жана териштирүүлөрөн соң калган каражатты айла жок төлөп беришти. «Бугу Эненин» туруктуу демөөрчүсү болуп келген «Кумтөр Голд Компанинин» тондурулган эсептери боюнча көйгөйү ушул жылдын күз айларында гана чечилди. Сапар Исаквудун өкмөтү «Центерра» менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп бир пикирге келишип, өнөктөштөр тынчтык келишимине жетишкен соң гана зоопаркка тиешелүү сумманы которушту. Бул акчага ошол замат эле жаныбарларга кышкыга азык-түлүк сатып алышты. Жаңы 2018-жылга карата каржылоо кандай болорун зоопарктын жетекчилиги билбейт, так ушул каржылоо маселеси кандай болорун билбестик чочутууда. «Бугу Эне» коомдук фондунун директору Салтанат Сеитова «Ысык-Көл кабарларына» өтүп бара жаткан жылдагы кайгылуу жана кубанычтуу жаңылыктары, келечекке болгон үмүттөрү менен бөлүштү.

- Сөздү позитивдүү окуялардан баштасак, бул жылы андай окуялар сиздерде көп эле болгондой болду. Сиздердин чоң үй-бүлөгө кошулган жаныбарлар тууралуу бүт Кыргызстан укту.

«Бугу Эне» зоопаркынын жана ошол эле аталыштагы коомдук фонддун директору «Ысык-Көл Кабарларына» жаныбарлар дүйнөсүндөгү кайгылуу жана кубанычтуу жаңылыктары менен бөлүштү.

Салтанат СЕИТОВА:

КАРАКОЛДОГУ ЗООПАРК ӨНУГҮҮСҮ ЗАРЫЛ!

- (күлүп) Ооба, бул жыл чындыгында өтө жемиштүү болду. Жазында жана жайында ландар (лань - эликтин бир түрү) төл беришти. Темгилдүү бугулар жагымдуу белек берди - улак август айында жарык дүйнөгө келди. Ошондой эле, адаттагыдай эле бизге жыл бою канаттууларды алып келип берип жатышты: жарадар болгон, ысык жакка учуп баратып алсыз болуп калган куштарды таап алып келип жатышты. Ар кандай болот. Мисалга, күзүндө фотограф сөрөйлөр келишет. Жайкы сууга түшүү сезону аяктагандан кийин аларга канаттуу жардамчылардын кереги жок болуп калат. 2 жыл мурун мындай окуя болгон, күзүндө өспүрүм «коммерсанттар» бизге канаттуусун таштап кетиш-

кен эле, жазында келип кайра бергиле деп талап кылышкан. Же, мына жаңы окуя, жергиликтүү бир адам зоопаркка телефон чалып, кумай жорусун таап алгандыгын айтты. Биздин кызматкерлер ага кумай Кызыл китепке кирген канаттуу, ошондуктан өзүнүн кызыкчылыгы үчүн бизге кушту өз каалоосу менен өткөрүп берүүсүн, болбосо мыйзам боюнча көйгөйлөр болорун билдирген. Ошондо ал жигит жашына баштады. Биз аны 3 күн издедик. Акыр аягында ал кумайды капка салып, айылдын четине таштап коюптур. Каптын ичинде жаш кумай отуруптур.

- Ал кантип адамдын колуна түшүп калыптыр?

- Бул жерде божомолдоо гана керек. Менин болжолум боюнча аны Караколдун тегерегинен кармап алышса керек. Шаардагы таштанды таштоочу жайлар көбөйүп, алар жырткыч куштарды да кызыктырып жатат. Жаратылыштан азырынча өз алдынча тамак таап жей албаган жаш канаттуулар жугунду менен азыктанат. Албетте, бул жаман. Бирок, элдердин таап алган канаттууларды өлүм алдында таштап салбай ишенимдүү колго тапшырып жатканы бизди кубандырат.

Арстандар «буму»

- Ал эми силердин зоопарктагы «жылдыздар» - арстандардын 2 баласы кандай жашап жатышат?

Каракол зоопаркы жаңы досторун кучак жая тосуп алат.

- Акжолтой дагы, Актилек дагы өздөрүн жакшы сезип жүрүшөт. Ветеринар жазып берген витаминдерди кабыл алууда. Балансталган тамак-аш өзүнүн жыйынтыгын берүүдө. Бишкекте ызы-чуу болгондон кийин милицияга ээси алып келген биринчи арстандын баласы бизге көйгөй жаратууда. Ал жетилүү жагынан, боюнун өсүүсү жагынан кечигүүдө. Анда ачык байкалган итти жана башка оорулардын түрлөрү бар. Анын ичинде бөйрөгүндө да көйгөй бар экен, бул тукум куума оору да болушу мүмкүн. Дарылоо процедурасына да алып барууга туура келди, жыйынтыгында мурутчан пациент дагы укол саярын үйрөнүп, дарыгерлерге тиштерин өзү эле көрсөтүп калды. Ал тургай акыркы баруусунда мага да ырылдады эле, «бул акыркысы» деп убада берүүмө туура келди.

Ал эми үйүмдүн дарбазасынын алдына таштап кеткен экинчи арстандын баласы менен жеңилерээк. Анын татыктуу жерде багылганы көрүнүп турат. Ага жакшы тамак беришкен, семиз, шайыр жана өтө активдүү. Арстандын балдарынын ортосундагы айырма болгону бир жарым-эки ай. Бирок, Актилек шеригине караганда бир топ жетилип калды.

- Алар бири-бири менен ыркка келишип алдыбы?

- Алгач, бири-бирине көп жакындабай жаткан. Экөөнүн тагдыры ар башка жана темпераменттери да таптакыр ар бөлөк. Акжолтой өтө жоош, жалкоо болсо, Актилек шамдагай, бир орунда турбаган, тынчы жок. Акыркы жуманда чогуу ойноп калышты, бирок, Акжолтой өзүнө көп көңүл бурулгандыгын жактырбай, активдүү оюндардан качууга аракет кыла берет.

- Алардын келечеги кандай болот?

- Албетте, азырынча экөө тең Караколдо жашап турушат. Келечекте жок дегенде бирөөсүн башка зоопаркка орноштурабыз го деп үмүт кылам жана ал Актилек болот болуш керек. Анын артында тукум калат деп ойлойм. Ден соолугундагы көйгөйлөрдөн улам Акжолтойду эч кимге сунуштай албайм. Ал биздин зоопаркта көзөмөл астында калат. Бөйрөгүндөгү көйгөйлөр келечекте анын жалпы ден соолугуна кандай таасир берери белгисиз.

- Караколдогу зоопаркта мурда бир да арстан болгон эмес, азыр былтыр силерге берген Симбаны кошкондо 3 арстан болуп калды. Бул арстандар «буму» кандайча болуп калды?

- Менимче, жапайы жырткычтарды жеке колдо кармоо модасы Кыргызстанга да келип жетти окшойт. Орусияда мындайлар бардык жерде кездешет. Ал жакта жырткычтарды сатууну сунуштаган көптөгөн атайын сайттар бар. Бирок, ал жакта деле жапайы жаныбарлар үчүн мамлекеттик жана жеке приюттар иштейт, шалаакы ээлери кийин багып алганын аларга тапшырып салышат. Ал эми бизде болсо Каракол зоопаркы эле бар, ошондуктан бардыгын кабыл алуубузга туура келет.

- Негизи эле ушундай жаныбарларды үй шартында татыктуу багып алуу мүмкүнбү?

- Бизде өз үйүндө жырткыч жаны-

Зоопарктагы жаныбарлардын тамак-ашына, күнүмдүк чыгашасына, ремонтна, жумушчулардын айлыгына жалпысынан жылына 10 млн сомдой сарпталат.

Доктордун кабыл алуусунда.

барды багууга тыюу салган мыйзам жок. Ошондуктан эгерде адам ушунчалык бай болсо, чоң аймакка жапайы жаныбарлар үчүн капас жасоого кудурети жетсе, татыктуу тамак-аш бере алса, жана эң башкысы жаныбарга кандай мамиле кылышты билсе ага ким тыюу салмак эле? Бул арстандар Кыргызстанга кандай жол менен келип жатат, бул башка маселе. Биринчиден, аларды алып келүүгө уруксат алыш үчүн кандайдыр бир негиз көрсөтүш керек. Экинчиден, дүйнөдөгү бир да зоопарк арстандарды жеке колго сатуу менен алектенбейт. Көпчүлүк учурда жырткычтарды мыйзамсыз алып келишет дегенди түшүндүрөт, ошондуктан мыйзам алдында көйгөй жаралышы мүмкүн.

Зоопарктын «асыл ташы»

- Ушул жылдын күзүндө сиздердин зоопарк дагы бир маймак жаныбар менен толукталды эле. Ал эмгиче жаңы ордуна көнүп калса керек...

- Биз ага Асылташ деп ат койгонбуз. Алгач стресске кабылды, себеби ал буга чейин 3 жыл кичинекей үйдө жашап, ал жактан эч жакка чыккан эмес. Ошондуктан алгачкы убакта кенен, жарык капас ага көнүмүш болгон жок. Кенен капаска келгени Таша бүт аймакты кылдат иликтеп чыкты. Дубалдарды, бассейнди таманын тийгизип, ал тургай тиштеп да байкап көрдү. Дубалдын ары жагында коңшусу бар экендигин сезип азыраак кыжырданды да. Ал жакта карып калган Даша деген аюу жашайт. Даша да конок келгендигин сезип, кышкы уйкусунан ойгонду. Алгач бышкырып ачууланды. Анан экөө тең жоошуп, тынчып калышты. Даша болсо кайрадан капталдап жатып уйкуга кетти.

- Арстандын балдары боюнча го түшүндүм, алар азырынча кичинекей, сыласа да болот. Ал эми Асылташты сылап-сыйпоо мүмкүнбү?

- Ал таттууларды колдон этияттык менен алат жана чыбык менен аркасын же кулагын кашытат. Бирок, өзү каалаган убакта жана ишенгендерине гана уруксат берет. Келечекте мындай «жакын мамилени» болтурбай койгон оң. Баары бир бул аюу, эмне кылып жиберерин эч ким алдын ала айта ал-

бай турган жаныбар. Жолборс, арстандарга караганда бир топ коркунучтуу. Жакшы, туура мамиле кылып жаткан күндө деле анын оюнда эмне бар экендигин эч качан билбейсиң.

- Айтмакчы, сиз адамдар жаныбарларга карата жалпысынан боорукер болуп калды деп ойлойсузбу? Мисалга, бүгүнкү күндө зоопаркка келгендер өздөрүн маданияттуу алып жүрүшөбү? Жаныбарларды таяк менен сайгылабай, таш менен ургулабай калыштыбы?

- Менин оюмча жакшы жакка өзгөрүү бар. Биздин Каракол зоопаркындагы жаныбарларды кемсинтүүлөр азайып калды. Азыр биз андайларды өтө көңүл буруп байкап турабыз. «Кумтөр» ушул жылдын төртүнчү чейрегине акча которор замат, биринчи кезекте кышкыга азык-түлүк сатып алдык. Экинчи кезекте ким, эмне кылып жатканын көрүү үчүн акырындап зоопарктын аймагына видеокамераларды орнотуу баштадык. Тилекке каршы, биздин жаныбарларды таарынткысы келген айрым кишилер да кездешет.

Алар бизден көз каранды!

- Жаныбарлардын чоң бүлөсүнө дагы мындай кошумчалар түйшүктү көбөйтүп, кошумча чыгашаларды алып келет эмеспи. Караколдогу зоопаркка бүгүнкү күндө кандай колдоо керек?

- Акыркы эки жылда каржылоо жагынан оорчулук жаралып жатат. Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги менен болгон келише албастык кырдаалдан кийин биз аларга жаныбарлардын тамак-ашына акча которула деген өтүнүч менен кайрылбай калдык. Жеке кастыктын айынан иштиктүү жана конструктивдүү диалог жүргүзө албаган жетекчилик менен иштөө оор. Компаниянын эсеби бир жылдан ашуун убакыт тондурулуп тургандыктан, «Кумтөр» да толук көлөмдө каржылык жактан жардам көрсөтө алган жок. Тилекке каршы, ушундай оорчулуктар бизди бир нече кадамга артка таштады. 2016-жылы биз туруктуу өнүгүү жолуна түшкөн элек, «Бугу Эне» фонду Евразиялык аймактык зоопарктар жана аквариумдар ассоциациясынын жана Species 360 Эл аралык уюмунун

толук кандуу мүчөсү болгон. Зоопаркты толук кайра долбоорлоодон баштап заманбап кенен капастарды куруу, семинар, конференция, экологиялык окууларды өткөрүү үчүн эко-үйлөрдү куруу, кызматкерлерибизди чет өлкөгө алып барып окутуп келүү, тренингдерден өткөрүү сыяктуу көптөгөн ойлор, пландар пайда болгон. Эми болсо чет өлкөгө чыгуу эмес, ансыз деле жетишпей жаткан кызматкерлерибизди кыскартууга мажбур болуп жатабыз. Азыр болсо кантип жаныбарларды тойгузабыз, кызматкерлерибизге кантип айлык беребиз деп гана ойлонуп, болушунча үнөмдөп жашап калдык. Дагы жакшы, дүйнө жүзүндөгү бир да зоопарк өзүн өзү бага албастыгын түшүнгөн боорукер адамдар кездешип, колдорунан келишинче жардам берип жатышат.

- Ал эми ишенимдүү өнөктөштөрүңүздөрчү?

- Көйгөй биздин эч ким менен узак убакытка келишим түзбөгөнүбүздө. Жыл сайын келишимдер кайрадан түзүлүп турат. Биз Кызыл китепке кирген жаныбарлардын тамак-ашын камсыз кылган Германиянын жаратылышты коргоо союзу NABU жана «Кумтөр Голд Компани» мурункудай эле колдоого алат деп үмүт кылабыз. Германиялык жеке компаниялардын бири менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп жатабыз, бирок азырынча анын жыйынтыгын айтууга эрте. Өзүбүздө бар нерселерди жоготуп албоо, өнүгүүнү ойлоо үчүн биз дайыма каржылап тургандарды табууну аябай каалап жатабыз. Биздин башкы максат - бүт бойдон жана толугу менен бизден көз каранды болгон жергиликтүү фаунанын өкүлдөрүн сактап калуу. Зоопарк - бул азыр тондуруп коюп, жакшы убак келгиче токтотуп коё турган долбоор эмес. Анын үстүнө биз оорулуу жаныбарларды кабыл алган, дарылаган, мүмкүн болсо жаратылышка кайра коё бере турган реабилитациялык борбор катары да иштеп жатабыз. Кийинки жылы да эски досторубуз биз менен калат жана жаңы өнөктөштөр да табылып, биз чогуу жемиштүү иш алпарыбыз деп үмүт кылам.

Маектешкен Юлия ШИТОВА.

Фото: Влад УШАКОВ жана Салтанат СЕИТОВанын архивинен.

Арстандын балдары акырындап бири бирине көнүп жатышат.

МААНИЛҮҮ

Жардамга кол сунуңуз

Эгерде «Бугу Эне» зоопаркына жардам бергиңиз келсе, банк реквизиттери: БЦВ ОАО «Оптим Банк» БИК 109018 Р/с № 1091820239910161 (мультивалюталык)

Балдар ырындагы бул фраза «Кумтөр» ишканасы балдар үчүн өткөргөн тренингди эң жакшы мүнөздөп бере алат. Оюн түрүндө өткөрүлгөн тренингде кумтөрчүлөр балдарга жолдо өзүн кантип алып жүрүү керектигин дагы бир ирет түшүндүрүп, көрсөтүп беришти.

Пайда жана ырахат менен

Компаниянын Бишкектеги конок үйүндө өткөн тренингдин кичинекей катышуучулары менен болуучу жолугушуусуна кумтөрчүлөр жакшылап даярданышкан. Желим шарлары, белктер - жарык чагылдыруучу рюкзактар жана албетте, таттуулар коюлган стол. Бирок, кадыресе кечтин эң жагымдуу бөлүгүнө өтүүдөн мурун уюштуруучулар жолдо жүрүүнүн эрежелери боюнча маалымат арттыруучу кызыктуу сабактарды өтүштү.

Балдар викториналарга, кызыктыруучу интерактивдүү командалык оюндарга катышып, жолдо жүрүүнүн эрежелери жана жол белгилери качан пайда болгону тууралуу тарбиялык мультфильмдерди көрүштү. Ошондой эле, балдар компаниянын эң башкы алтын эрежесин - «Жумушта коопсуздук, үйдө коопсуздукту» («Work safe - Home safe») биле алышты. Өткөн жылы тоо-кен ишканасына киргизилген коопсуздук техникасы жана эмгекти коргоо программасы дагы көбүрөөк оң натыйжа берүүсү үчүн жетекчилик окуу процессине өз кызматкерлеринин балдарын да кошууну чечкен. Анткени, алардан башка ким өз ата-энесине жумуш ордундагы негизги сактык чараларын сактоонун маанилүүлүгүн, ар бир кечте сүйүктүү үй-бүлөсү күтүп жаткан үйүнө аман-эсен кайтуусу керектигин жакшылап айта алмак эле.

Балдар – эң чоң өбөлгө

Ага «Кумтөр» ишканасынын президенти Дэниел Дежарден бекем ишенет. Жолдо жүрүүнүн эрежелерин бекемдөө эч кимге ашыктык кылбайт деген компаниянын президенти да балдар үчүн өткөрүлгөн кичинекей майрамга өз балдары менен келген.

«Эсимде, жолдо жүрүүнүн эрежелерин окуткан учурда мен аябай эле кичинекей болчумун. «Токто, айлананды кара, ук», - ушул сөздөрдү дайыма мага эскертип турушчу. Андан бери 50 жыл өтүптүр, бирок, ал эрежелер дагы деле эсимде. Балдарымды да ошого үйрөтөм», деп тренингдин кичинекей катышуучуларына кайрылып жатып Дежарден мырза айтып өттү. Айтканына караганда, тоо-кен өндүрүшүндө 30 жылдык тажрыйбасы бар экендигине карабай, ал дагы деле кандайдыр бир жанычыл нерселерди үйрөнүүнү улантып келет.

«Кумтөр» компаниясына өзөгүн «стоп-диалог» өткөрүү турган «Work safe - Home safe» программасы жаңыдан ишке кигизилген. Кендин ар бир жумушчусу туура эмес бир нерсени, катаны көрүп калса же өзүнүн ден соолугун тобокелге салып иштеп жаткан жумушчу менен ушундай «стоп-маектешүү» өткөрө алат. Ошондой эле, ал кызматкерге бул жумушту кантип коопсуз аткарсан болорун ойлонуп көрүүгө кеңеш берет. Мында кызматчылардын жашы, иш тажрыйбасы, ээлеген кызмат орду мааниге ээ эмес.

- Ар бирибиз жумуш күнүнүн аягында үйгө аман-эсен баруу үчүн биринчи кезекте өзүбүздүн коопсуздугубузду

Балдар үчүн тренингдер - пайда жана ырахат менен!

«БАРДЫК АКЫЛДУУ БАЛДАРГА БЕЛГИЛҮҮ: ЖОЛ КАЙДА БОЛСО АЛ ЖАК КОРКУНУЧТУУ!»

ойлонушубуз керек. Анткени, биз эмне кылып жатсак да аны балдарыбыздын келечеги үчүн жасап жатабыз. Бул сүйүү бардык үй-бүлөлөрдү бириктириши керек, -деп алтын кен компаниясынын президенти кичинекей катышуучуларга эскертип кетти. - Бирок... (тыным) силер коопсуз болбосоңор, мунун мааниси жок. Программа иштөөсү үчүн силер да үйдө коопсуздук эрежелерин сакташыңар керек. Жана эң маанилүүсү - жолдордо жана көчөдө жол эрежелерин сактоо. Ар бир ата-эне өзү жок убакта анын баласына эч кандай жаман нерсе болбой турганына ишенимдүү болушун каалайт.

Коопсуздук техникасы корпоративдик маданият сыяктуу

Балдар үчүн өткөн бул иш-чарага «Work Safe, Home Safe» программасы боюнча тренингдин фасилитатору Анара Өтөгөнова 11 жаштагы уулу Айдин менен кошо келди.

- Өткөн жылдын ноябрь айынан бери коопсуздук техникасы жана эмгекти коргоо боюнча жаны программадагы тренингдерден компаниянын 3700 кызматкери жана подрядчиктери өттү. Алардын ар бири эми өзүнүн коопсуздук боюнча да жоопкерчилик аларын билишет. Бүгүн биз бул программаны ишке ашыруунун кийинки этабына өтүп жатабыз. Коопсуздук бир гана жумушта эле эмес, үйдө да сакталышы зарыл. Ошондуктан балдар аркылуу чоңдорго таасир этүүгө аракет кылып жатабыз. Эгер балдар азыртадан буга олуттуу мамиле кылганды үйрөнсө, эртең эле досторуна, жакындарына, классташтарына коопсуздук техникаларын сактоо керектигин айта башташат.

Убакыт өткөн сайын бул биздин маданиятыбызга сиңип, анын ажырагыс бөлүгү болуп калат. Коомчулук коопсуздук техникаларынын талаптарын милдеттүү деп эле эмес, өзүнө жана жакындарына камкордук кылууну калалоо үчүн аткарып калат.

«Кумтөр» компаниясынын окутуу жана өнүктүрүү бөлүмүнүн инструктору Владимир Третьяков өлкөбүздөгү жолдордогу оор абалга чындап тынчсызданууда.

- Кызыма көчөдөгү светофордон же «зебрадан» өтүп жатканда дайыма көңүл коюп ар тарапты карашын

Акция Патрулдук милиция башкармалыгында улантылды. Ал жакта тренингдин жаш катышуучулары шаарда жүрүүдөгү коопсуздук эрежелери менен практика жүзүндө маалымат алышты.

Убакытка пазл чогултуу - тренингдин тапшырмаларынын бири. Бардык командалар аны ийгиликтүү аткара алышты.

эскертип турам. Анткени, кокустан болгон кырсыктардын көпчүлүгү так ошол жөө жүргүнчүлөр өтүүчү жерде болуп жатат. Балдар айдоочулардын күнөөсүнөн же өзүнүн көңүл койбогонунан улам дөңгөлөк астында калып калышууда, - деп кабатыр.

Анын 12 жаштагы кызы Ульяна жол коопсуздук эрежелерин бекем өздөштүрүп алган.

- Мен коопсуздук боюнча көп нерселерди айта алам. Жолдо жүрүүдө эң башкысы - көчөдөн светофордун жашыл жарыгы күйгөндө гана өтүү зарыл. Ошондо да ар тарапты жакшылап карап алуу керек, -дейт эрежелерди жатка билген Ульяна.

Туура мамиле кыл, коопсуз аракеттен!

Кийинки күнү бул тренингдин бардык катышуучулары патрулдук милиция башкармалыгынын кызматкерлерине конокко барышты. Светофор, жол белгилери менен жабдылган атайын

кабинетте балдар ишемби күндөгү 1 жарым саатты шаарда коопсуз жүрүү боюнча практикалык көнүгүүлөрдү үйрөнүп, пайдалуу өткөрүштү. Бул 2 күн ичинде балдар көптөгөн жаңы нерселерди үйрөнө алышты, эми үйрөнгөндөрүн сөзсүз үй-бүлөсү жана достору менен бөлүшөт.

Ал эми «Кумтөр» компаниясынын Персоналды өнүктүрүү жана административдик суроолор боюнча бөлүмү менен Туруктуу өнүгүү бөлүмү тыгыз кызматташтыкта уюштурган акциялар дагы да улана бермекчи!

Ысык-Көл облусуна караштуу Жети-Өгүз жана Тоң районунун окуучулары тренингдин кийинки угуучулары болмокчу. Башкысы, балдар «туура мамиле кыл, коопсуз аракеттен» дегенди түшүнүп, өмүр бою эстеп калышмакчы!

Ал тургай сени эч ким карабаса да.

Юлия ШИТОВА.
Фото: Мирлан КИМСАНОВ.

Барси

Мөңгүлөр

Платка

Жостик

Биздин тоолуу өлкөдө жашап жатканыбыз кандай жакшы!

Жыл бою жаратылышка чыксак болот!

Ой-ий! Карасаңар, тээтиги тоолордо канча кар жатат!

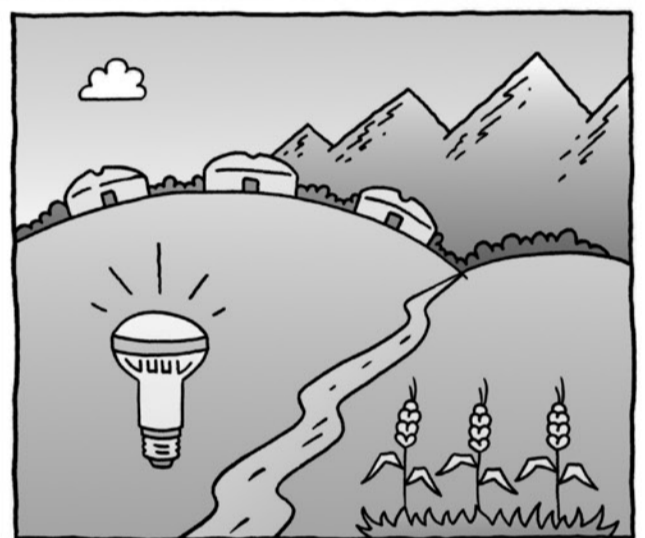
Ооба, кар менен муз абдан көп! Булар бир башкача тоолор!

Булар мөңгүлөр!

Барси, мөңгү деген эмне?!

Мөңгүлөр – бул нымды жана иче турган суулардын чоң запасын сактаган Жердеги эң, эле зор сактоочулар! Тоо мөңгүлөрү тоо дарыяларына өмүр берет. А дарыялар болсо электрэнергиясын иштеп чыгуу жана жерлерди сугаруу үчүн пайдаланылат!

Оо! Кыйын го! Мөңгүлөрдүн пайдасы көп тура!

Акыркы он жыл аралыгында мөңгүлөр көзгө көрүнгөндөй эрип жатат. Анын себеби – айлана чөйрөнүн булганышы болууда.

Бул туура! Тилекке каршы, баары эле жакшы эмес...

Көптөгөн өлкөлөрдүн окумуштуулары атмосферага зыяндуу бөлүп чыгарууларды кыскартуу үстүндө иштеп, көйгөйдү чечүүгө аракет кылып жатышат. Анткени мөңгүлөрдү жоготууга жол бербөө керек.

Алардын жок болушуна жол бербөө керек! Биз чоңойгондо окумуштуу болобуз! Ошондо биздин мөңгүлөрдү сактап калабыз!

Азаматсыңар, балдар!

Сүрөтчү: Руслан Валитов

«КУМТӨР» ӨНДҮРҮШТҮК ЖЫЙЫНТЫКТАРЫН ЧЫГАРДЫ

centerraGOLD

2017-ЖЫЛДЫН III ЧЕЙРЕГИНДЕ «КУМТӨР» КАНДАЙ ТӨЛӨМДӨРДҮ АТКАРГАН?

